

Budget 195

195
—
1814

KORIZMICS LÁSZLÓ.

LEVELEK LÖNYAI GÁBORHOZ.

Külön lenyomat az „Ellenőr“-ből.

9.

BUDAPEST,

RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

1881.

L1572 7905 84

Dr BALLAGI GÉZA.

I.

Budapest, 1881. január 8-án.

Kedves Barátom! Most, midőn a szenvedett nagy családi veszteség után egy időre elhagytál bennünket és azon tűzhelyet, hol mi annyi éven át együtt, hazánk vitális érdekének, a mezőgazdasági fejlődésnek törekedtünk szolgálni s a midőn bánatos kebellet oly körökbe vonultál vissza, melyek szivedhez ép oly közel állanak, mint állt az elvesztett drága fél; engedd meg nekem, hogy néha-néha, pár sorral fölkereshesselek és elmondhassak egyetmást e lapok hasábjain gazdasági életünkre vonatkozólag, melynek számos bajairól oly sokszor beszélgettünk és melynek orvoslása, teendő fog adni a következő nemzedékeknek is.

Azon reményben, hogy hozzád intézendő soraimat szívesen fogadod és irántadi nagyrabecsülésem jeléül veended, választottam e formát először azért, hogy jelenlegi állapotodban ismét gazdasági életünk iránti érdeklődésre, újbóli munkára és részvételre indithassalak; választottam továbbá annál fogva, mert így kényelmesebben tarthatom magamat tárgyunkra nézve, s mert elvégre én is könnyebben és szabadabban mozoghatok.

Ezuttal csak főbb momentumokat akarok megérteni azon időből, mely gazdasági életünkben szemünk előtt lefolyt.

Ezen idő reám nézve 1840-től fogva kezdődik, nálad pár évvel előbb és így Isten segítségével már 40

átélt évet foglal magában. Nagy és viszontagságteljes idő volt ez. Alapjaiban rendült meg alatta gazdasági életünk. Pusztulás és alkotás váltották föl benne egymást és váltják föl most is folytonosan. Ha többet alkothattunk, mint a mennyi elpusztult, úgy a haza nem leszen erőtlenebb, s fájdalmas érzéssel csakis egyes egyénekre és családokra gondolhatunk. Ha azonban ennek ellenkezője állana, úgy az ország felvirágzásáért kellene aggódnunk.

Az 1848-ig lefolyt idő egészben véve lendületes volt s méhében hordozta már azt, a mi 48-ban napvilágra jött. Nem a nemzeti gazdaság, hanem a politika ideje volt ez, annyira, hogy amazt jóformán el is felejtette velünk. Az országnak ezen időben nagyban véve nem igen voltak bajai. Ha sejtette volna földbirtokos osztályunk a jövőt, úgy hihetőleg készebben találtak volna bennünket a bekövetkezett események. De ezeket csak igen kevesen sejtették s azért lőn a 48-iki rögtöni változás oly végzetes. Ezen időig a mezei gazdálkodás nem sok fejtoréssel járt. Ledolgoztattuk az ingyen munkát és behordattuk az ingyen termést s megvolt a gazdálkodás. Csak csekély kivételes esetek fordultak elő, melyek ezen állapottól eltértek. És minél könnyebben és sommásabban hajtottuk végre a jelzett gazdálkodást, annál könnyebben és sommásabban éltünk és költöttünk.

Ezen időben birtokainknak csak legcsekélyebb része volt gazdaságilag fölszerelve és önálló termelésre képesítve. Világos tehát, hogy abban a perczen, a midőn az eke a földben maradt, s nem volt többé a ki azt vonatta volna, nyomban megtüresedtek a földbirtokosok magtárai is s miután megtakarított tőkék az illetőknél rendelkezésre nem álltak, hitelintézetek nem léteztek s a nép mámorában sem napszámért, sem részért, azonnal dolgozni nem akart, megvolt a földbirtokos osztályra nézve a nagy válság.

Ezen szélhüdékes állapot, hol hosszabb, hol rövidebb ideig tartott. Alatta a birtokos osztály terhei, melyek már azelőtt is meglehetősen mértékben léteztek, inkább és inkább fokozódtak. Várva-váratott a nemzet

becsületszava alá helyezett kárpótlás, ámde mire az megjött és ténynyé vált, számtalan existencia volt már alásva. Mikor azután megjött a kárpótlás és a földbirtokosok kezébe került, akkor azzal nem a birtokok fölszerelését eszközölhették, hanem fizették az olesó áron értékesített papirokból a régiebb és újabb terheket. Gazdaságaink tehát, legnagyobb részben felszereletlenül maradtak és használatott a föld, ugy a mint épen lehetett.

Ki tudná azt mondani, kedves barátom, hogy az ország és a földbirtokos osztálynak, ezen kérdésnek illeten megoldása, mennyibe került? Sokszor gondolkoztam erről és mindig csak azt láttam, hogy a károsodás, mely az urbéri viszonynak érintett megoldása által okoztatott, sok száz millióra mehetett; pedig gondolatom szerint, a mint én azt a 40-es évek derekán részletesen ki is mutattam, oly módon is lehetett volna keresztül vinni, mely e roppant közgazdasági károsítást teljesen kizárta volna! De akkor már a higgadt nézetek és tanácsokra nem sokat adtunk, sőt alig volt ember, a ki komolyan tudomást vett volna róluk. Gróf Dessewffy Emil volt tudtommal azon egyetlen a hazában, a ki az urbéri viszony megoldására tett javaslatomat méltánylással karolta fel és lapjában reprodukálta is. Az elkövetett közgazdasági tévedések súlyos következményeit ma is érezi még az ország, és sok idő fog lefolyni az alatt, míg káros következményei teljesen elenyésznek. Költségvetésünknek azon 16 millió forintra menő kiadási tétele, mely mostani deficitünknek közel kétharmadát teszi, szintén nem állana fenn, ha az urbéri kérdés megoldását másként vittük volna keresztül és a gazdasági termelésben sem állottak volna be azon zavarok és megrázkódtatások, melyek előttünk oly súlyosan ismeretesek.

No de hát mindezekben tulvagyunk jól-rosszul, és gondolhatod, kedves barátom, hogy mi célja és mi haszna lehet ezen visszaemlékezéseknek? A multra nézve igaz, csak magyarázólag hathatnak, helyzetünk megértéséhez, a jövőre azonban hasznuk is lehet annyi-

ból, hogy óvatossá válhatunk az ország vállára veendő terhek iránt. Vannak ma is még többen köztünk, kik sok mindenféle megváltási terhelteket, nem lennének épen idegenek az ország vállaira rakni, pedig ezen vállak ma már, fájdalom, nem igen sok új terheknek az elviselésére valók.

Az elmondottakra gondolva, valóban sokalnom kell inkább, mint keveselnem, azon tetemes befektetéseket, melyeket 1848-tól fogva mostanig tettünk. Az orosz-lánrész ezekből persze, hogy az országot illeti, és csak kisebb rész az, a mi egyesektől származott.

Az ország által tett befektetések a nagyszerű vasuti építkezésekben culmináltak. Néhány év előtt még senki sem hitte volna, hogy hazánkban 1880-ban annyi vasutja lesz, mint a mennyi van. Én ugyan méltánylóm e nagyszerű alkotást, de megvallom, jobban szerettem volna, ha ez irányban egy kissé lassabb lépéssel és több összhangzással jártunk volna el. Van ma is még számos oly vasuti vonal, melyhez alig visz járható ut, minek következése vasutaink működésének szabálytalan volta. Egyszer nincsen áru az állomásoknál, mert olyant nem lehet odavinni gyakran hónapokig, az utak járhatlansága miatt, máskor meg annyira felhalmozódnak az áruk, hogy azok szekerek hiányában hevernek ismét ott hetekig. Ha ez irányu alkotásunkban nagyobb összhangzással cselekszünk, mindenesetre kedvezőbbek leendettek az eredmények. Kissé kevesebb vasut és jóval több hozzájuk vezető kőut, s tetemes mértékben jobb volna a helyzet.

A vasuti tumultuáris építkezésnek továbbá az is káros következése lett, hogy többé kerültek, gyarlóbban épültek, és hogy az ország gazdasági termelését is az azelőtt létezett napszámok szertelen felszökktetése által nagymértékben megdrágították. Ezen felszökktetett napszámáruk évekig tartották magukat akkor is, midőn az ok, a vasuti építkezés, az illető vidéken már régen megszűnt. Ki tudná megmondani, kedves barátom, hogy ezen körülmény, ezen rohamos építkezés a gazdaságközönségnek ismét mennyibe került? Meglehet, hogy

a szegény gazdának épen a különben leendett tiszta hasznát nyelte el. A nyert vasutban fekvő jótétemény megmarad ugyan, de az szerintem olcsóbban is elérhető lett volna helyes megfontolás és az építkezéseknek összhangzatosabb és hosszabb időre való beosztása által.

Amit egyes gazdáink a lefolyt idő alatt birtokaik felszerelésére és helyesebb berendezésére nézve tettek, az szintén nem csekélymértvű, noha szemben a fennálló szükség követelésével, még egyáltalában nem elégséges.

Nagy összegre megy ez mindazonáltal így is, s különösen a gépeknek és jobb gazdasági eszközöknek beszerzésére fordított a gazdaközönség nagy összegeket. E tény mindenesetre a jobb gazdasági állapotok felé való törekvésnek egyik félreismerhetlen bizonyítéka. Mutatja e tény, hogy gazdáinknál ma már nem annyira az akarat hiányzik a haladásra, mint inkább a hozzá szükséges pénz.

Kevésbé megnyugtató jelenségek azok, melyeket nagybirtokainkon 1848 óta látunk. Ertem itt azon bérbeadásokat, melyek tömegesen egész uradalmakra vonatkozólag hajtottak végre s melyeknek keretében aztán a szó szoros értelmében szabadon gazdálkodtak. Ezen bérrendszer nem a kívánatos formája a termelésnek, mert általa a föld ereje vitetik gyors kipusztulásra. Ha ezen birtokok egyes gazdaságokban kerültek volna jóra való és értelmes gazdák kezeibe, úgy ezen átalakulás határozott javulásként lett volna gazdasági életünkben felmutatható.

Ugy azonban, a mint végrehajtottak ezen nagybani bérletek, sokszor korlátlanul megengedett albérletekkel, bár inkább sohasem jöttek volna létre. Irhon is ezen az uton jutott sok időn keresztül a mostani siralmas állapotba. Igaz, hogy a másik általam jelzett ut nehezebben volt több óknál fogva követhető, azonban erős akarat s kellő utánlátás mellett tehattünk volna ez irányban is sok helyen többet, mint a mi történt. Hisz a beállott válság után volt az országnak még elegendő

szakembere, kik azelőtt mint gazdatisztek dolgoztak, és voltak jobb körülményü uradalmak is, melyeken a szakemberek elitjét át lehetett volna alakítani bér-lőkké.

Sajnálatos az is, a mi 1848 óta földünk erejének kimerítése körül történt az egyoldalulag követett termelés által. Igaz, hogy a tulnyomólag gabonatermelésre irányzott gazdálkodás legelőbb és leggyorsabban juttatta a gazdát a pénzhez, ámde ezen eredmény, ha előbb-utóbb bekövetkező hatását tekintjük, mellőzhetlenül a föld termékenységének teljes kizsárolására vezet. Egy kissé nagyobb méltánylásával a helyes arányok követeléseinek, úgy hiszem, nem kevés helyen lehetséges lett volna a mostani állapotnál, sokkal jobb helyzetet teremteni. Adja Isten, hogy legalább ezentul törekedjünk, minél inkább egészséges alapra helyezni gazdálkodásunkat. A feladat, tudom, hogy nem könnyü, de tudom azt is, hogy kitartó és következetes ez irányu tötekvéssel, nagy mértében lehetséges volna jobb és hasznosabb állapotokat teremteni.

Engedd, kedves barátom, hogy jelen leveletem zárhassam. Alkalmilag majd ismét fölkereslek pár sorral.

II.

Budapest. 1881. január 15-én.

Az 1848. után beállott helyzet a magyar gazdaközönség minden rétegére nézve rendkívül nehéz volt. Kezdetben a legnagyobb zavar és károsodásba jöttek azon nagybirtokosok, kik termelésükkel azelőtt kizárólag az urbéri erőre voltak utasítva és latifundiunaiak felszerelésére szükséges vonzerővel nem rendelkezhetek. Birtokosaink ezen osztálya, lehet mondani, egészen a volt jobbágyok discretiójára lett utasítva és ez érdemben tudok ugyan magam is igen szép kivételeket, hol a nép előbbeni földesurának földjeit egyszer-kétszer ingyen szántotta és vetette be; miről azonban a nagy, a többi résznél természetesen szó sem lehetett; sőt inkább az az eset fordult legtöbbször elő, hogy pénzért sem lehetett munkást kapni az előbbeni jobbágyok soraiból.

Ez az állapot később némileg javult, miután a nép a váratlanul jött szabadsági mámorból felocsudott. De ehhez évek szükségeltettek; az alatt pedig a jó Isten tudja, hogy miképen ment ezeken a birtokokon a gazdasági termelés. Sok víz lefolyt a Dunán addig, míg a helyzet ez irányban némileg javult. Javitották azt a birtokosok, részint az által, hogy birtokaikból eladtak, bérbe adtak és a megtartott részt önálló gazdálkodásra berendezni törekedtek, úgy a hogy lehetett. Ha említett javaslatom szerint történt volna az urbéri viszonynak megoldása, úgy ezen időszak kimarad gazdasági éle-

tüinkből tömérdek káraival, mert helyébe lépendett az átmeneti évekre, az urbéri válság kamatai után, — melyeket én kizárólag azokkal óhajtottam volna fizettetni, a kik első sorban nyertek — a szakmányban teljesítendő munka. Ezen módozat keresztülvitte volna az országot a nagy változáson a nélkül, hogy a nagybirtokok termelésében valami nagy kárt okozott volna, s keresztül vitte volna úgy, hogy a nép is egy nagy gazdasági iskolán ment volna keresztül, minek folytán mind azt jobban megbecsüli, a mit nyert, mind pedig magának is termékenyebb munkása leendett.

Ha ezen átmeneti időben földhitelintézetei lettek volna már az országnak, akkor a szenvedett károk és bajok nem lettek volna oly nagyok, és a rögtönzött közgazdasági válság is kevésbé éreztette volna sujtó hatását. De fájdalom! akkor még nem birtunk hitelintézetekkel és így a birtokos osztály jórészt martaléka lett az uzsorának, a nehéz kölcsönöknek, melyek utóbb annyi birtokost sodortak el és vittek azon bérlési gyakorlatra, mely birtokaink oly nagy részét tartja ma is még kezében, sok helyt teljesen szabad gazdálkodással, és az adott nehéz és nagy előlegezések nem tudom én hogyan és mikor történendő visszafizetésével. Sok időbe és sok munkába fog az kerülni még kedves barátom, míg a jelzett birtokokon egy igazán egészséges és tüde gazdasági élet ismet lábra kaphat.

Ilyen volt körülbelől hazai nagygazdaságaink sorsa, számos éveken át, s ma sincs még azok közül igen sok csak annyira is fölszerelve, hogy a termelésnek különböző tényezői összhangzásban állának rajtuk. Az ma is még, fájdalom, csak kivételesen előforduló gazdaság, melyen meg volna a szükséges fogaterő mellett a helyszerűség követelésének megfelelő haszonmarha, a szükséges takarmánytermelés, a kellő mennyiségű trágya és a helyesen összeállított vetés-forgás. A legnagyobb része gazdaságainknak ma is még tulnyomólag csak gabona-termeléssel foglalkozik, a nélkül, hogy azzal párvonalban ellensúlyozni is törekednék egyrészt a föld erejének kimerülését, másrészt az egyoldalú gazdálkodásból fakadó

károsodásokat. Ily helyzetében a gazdálkodásnak, ha a gabonatermelés nem sikerül, oda van egyszerre minden, holott többoldalú, helyes arányu termelés mellett, egyik jövedelmi forrás hiányát pótolhatná a másik.

Csak a napokban volt nálam egyike legjelesebb dazdáinknak, ki évek óta már többoldalú, azaz helyes-arányu gazdálkodást folytat és bevallá nekem, hogy azon számos czerekre menő hiányt, melyet tavaly buzájának köd által okozott meghiusulása folytán szenvedett, gazdaságának burgonya-, répa- és takarmánytermései által, melyek hizlalásra fordítottak, ütötte helyre teljesen, sőt úgy, hogy a különben leendett deficitet, még esinos többlettel is ellensúlyozhatta!

A gazdasági nehéz állapotok sulyát azonban leginkább tapasztaljuk hazánk középirtoku gazdáinál; azoknál tehát, kiknél sajátlag a legnagyobb aránylagos jólétnek kellene lenni. Az ilyenemű elpusztult családok száma a lefolyt időben olyannyira nagy lett, hogy méltán aggodalomra hí föl bennünket.

Sokszor gondolkoztam e sajnálatos állapot okairól, s azokat nem bírtam egyébben feltalálni, minthogy ezen osztály csekélyebb birtokánál fogva kevésbé vehette igénybe a megfelelő segélyeszközöket. Amugy is nem nagy birtokából, mit adhatott volna el? Bérbe nem adhatta birtokát, mert hisz azon maga akart élni és lenni családjával. S elvégre az urbéri kárpótlásból is csak igen kevés jutott neki. Az egyetlen út tehát, a melyen pénzerőt szerezhetett, kölcsönzés volt; ánde addig, míg használható kölcsönhöz folyamodhatott, nagy része ezen osztálynak elpusztult, vagy legalább is megrendült.

Nem tagadom, hogy ezen osztály megdőbentő hanyatlásának az okát részben abban is keresem még, hogy az, daczára a nehéz körülményeknek, még mindig több költséggel és kevesebb munkával él, mint szükséges volna. Vessen számot magával mielőbb s mindenki ezen osztályból! Nézze meg szigoruan kiadásait és bevételeit és fog a legnagyobb rész találni oly helyeket, hol a kiadásokat mérsékelni, a bevételeket pedig fo-

kozni lehetséges volna. Ezen állításom helyessége mellett szólanak azon egyes középbirtokú családok, melyeknél daczára a nehéz időknek, a melyekben élünk, gyarapodást láthatunk. Hogy ezen családok képezik, fájdalom, mai napig a kisebbséget, azt kénytelen vagyok elismerni. Ezen eredménynek az elérése, igaz, nem mindennapi erő kifejtésbe kerül, de elérhető kétségkívül, szigorubb takarékoszággal, helyes irányú gazdálkodással és fáradni nem tudó utánnézéssel. Szokatlanul nehéz időkkel szemben, szokatlan erőt is szükséges kifejteni; nemcsak a családnak legsajátságosabb érdekéből, de politikai és közgazdasági indokból is, mert elvégre, soha sem szabad felejteni, hogy „azé az ország, a kié a föld.“

Legsajátságosabb mindenesetre az a helyzet, melyben földmivelő népünk, az előbbeni jobbágy és zsellér látható. Vannak helységek, sőt egész vidékek is az országban, hol azóta, hogy az urbéri viszony megszűnt, szépmérvű gyarapodás tapasztalható minden tekintetben; holott ezek ellenében még szintannyi, ha nem több helység és vidék mutatható fel, melyeken határozottan hanyatlás szemléllhető. Hol volna ezen jelenségnek az oka kereshető, ha abban nem, hogy az egyik vidék népe iparkodó, szorgalmas és takarékos, holott a másikonál hasztalan keressük ezen családi és polgári eredményeket. A nagy változással, mely 48 után beállt, hisz csak a föld népe nyert igazán és ha helyesen használta volna erejét és gyakorolná a fentebb jelzett eredményeket, úgy ma, az egész országban kétségkívül nagyobb jólétben kellene annak lenni! Rágódnak azonban rajta néhány ujabbkori bűnök erősen, melyeken, ha nem iparkodunk segíteni mielőbb, úgy ezen rétegből egy nagymérvű proletariatus fogja kinőni magát.

Földmivelő népünk nagyrészének hibái és bajai szerintem főleg abban fekszenek, hogy az szintén nem eléggé takarékos; hogy termelése aránylag földjéhez nagyon csekély, hogy azóta, hogy felszabadult, sok helyén az országnak, igen nagy mértékben oda adta magát a szesz használatának és hogy elvégre a fényüzés-

nek is erején túl hódol. Mindezek folytán a szerfelett elharapódzott uzsorának is ezen réteg lett a legtermékenyebb alapja! Tudok esetet, hol néhány forintnyi uzsorás kölcsön, pár év múlva, az egész telket áldozatul kívánta.

Az ország erejének zöme a földmivelő népben fekdűvén, el kell követni mindent a hivatottaknak, hogy ez irányban is fölemeltessenek azon gátak, melyek a minden nappal inkább és inkább tornyosuló áradatnak, a mennyire lehet, megállapodást parancsoljanak! Persze, hogy ez irányban kellő orvoslást hozni nem könnyű; ámde ha felismerjük a bajt és annak ellenében mindenki megteszi kötelességét, úgy remény lehet hozzá, hogy a pusztulás, mely e rétegben ijesztőleg terjed, folyvást kisebb és kisebb mérv.kre fog idővel leszállani.

Zárom ezuttal, kedves barátom, leveletem, és az eszmecserét veled majd máskor folytatom, ha időm lesz hozzá.

III.

Budapest, 1881. január 22-én.

Kedves barátom! A mit eddig közöltem veled első két levelemben, azzal nagyban véve, világot akartam vetni gazdasági helyzetünkre, a mint az szemünk előtt a nagy változástól fogva fejlődött. Egészen tárgyilagos kívántam lenni, nem vádolva s okozva senkit, a lefolyt időben történt és nem történt dolgok miatt. Ennek hisz reális haszna amugy sem lehetne s legfeljebb félreértésre szolgáltatathatna okot. A nehéz helyzet, a melyben vagyunk, meglett és megvan, részint általunk, részint nélkülünk. A feladat: érthetővé tenni, mert hiszen panaszok irányában mit sem használnak. Férfias és okos szerü küzdelem egyedül, a mi bennünket idővel jobb állapotokhoz vezethet. Én nem tudok s nem akarok csüggedni, mert hitem szerint, ha mindannyian megteszszük kötelességünket, hazánkra még jobb napok is fognak jönni, és mert így érzek, azt sem szeretem, ha egymást folyvást panaszokkal traktáljuk és ha szünetlenül azt emlegetjük, hogy minden munkásságunk hasztalan, mert hiszen Amerikával, Oroszországgal, Ausztráliával s nem tudom én még miféle olcsó földü világrészek és országokkal, a versenyt sehogy sem állhatjuk ki. Az ily nyilatkozatok csak elcsüggedésre hangolják hazánkfiait, mire a súlyos terhek által nyomott és mindenféle csapások által látogatott magyar gazda amugy is eléggé hajlandó.

Már a lefolyt enquête-tárgyalások alkalmával kifejezést törekedtem adni abbéli meggyőződésemmek, hogy az amerikai versenytől nem félni kell, hanem ellenében inkább megtenni mindent, a mi termelésünket kiadóbbá és olcsóbbá teheti.

Ez hitem ma is. És én bővebben betekintettem ma azon gabona-előállítási költségekbe, melyeket az enquête-tárgyalások alkalmával az ország különböző részeiből felmutatott gabonatermelési költségek szolgáltatnak, azt látom utánszámításom folytán, hogy a kimutatott termelési költségekből átlagban nálunk a munkára 62 százalék esik. Nem ok nélkül mondtam tehát, hogy a kiadásoknak oroszánrésze gabonatermelésünknel oly czimen fordul elő, melynél mi Amerikával szemben igen nagy előnyben vagyunk. Tudja azt mindenki, hogy Amerikában a munka ára a mienkhez képest legalább is kétszeres, háromszoros; ebben fekszik a mi nagy előnyünk. Amerikának előnyei ellenben fekszenek az olcsóbb és jobb talajban, továbbá a csekélyebb adóban s a könnyebb kiszállításban. Ha tehát mi, minél előbb belterjesebb gazdálkodásra megyünk át és ez által fokozzuk holdaunkénti termésünket, a mit tenni lehetséges, úgy az oceánontuli gabonatermelés irányában, mindinkább erősebb állásba fogunk helyezkedni.

Tekintettel a felhozottakra, elcsüggedésre nincsen alapos ok, hanem e helyett van ok arra, hogy rendezzük mielőbb gazdaságainkat, tegyük azokat, — hogy úgy mondjam — harczképessé az által, hogy a termelés egyes tényezői közé helyes arányokat hozunk. Más szóval az a feladatunk, hogy legyen meg gazdaságainkban a szükséges fogat-erő, a haszonmarha, a kellő mérvű takarmány- és trágyatermelés, a pontos és jó művelés s elvögre mindenben a lehető takarékoság. A gépeknek alkalmazása nekünk is ép úgy hatalmunkban áll, mint Amerikának, alkalmazhatjuk tehát ezeket mi is, a munkáltatási költségek érezhető leszállításául és Istennek hála, ma már arra való jelzálógra, használható kölcsönöket is lehet kapni. Néhány év előtt még magam sem hittem volna, hogy a

földbirtok, törléssel együtt, 5 félszázalék kölcsönt kap-
hasson.

Tudom én azt igen jól, hogy a mi termelésünk
miért oly drága. Drága azért, mert a mint már sokszor
említettem, birtokaink összhangzásban felszerelve nin-
csenek; drága azért, mert termelésünk igen egyoldalú,
s mert elvégre ma már gazdáink közül sokan, daczára
annak, hogy trágyájuk nincs, művelésünk is igen gyarló,
az u g a r t mégis, borura-derüre vetik, trágyázás és
helyes megművelés nélkül. Itt fekszik szerintem ösztö-
vér eredményeink főoka. Régi közmondás a magyarnál,
hogy úgy aratunk a mint vetünk. Ezen arany igazságot
azonban úgy látszik, hogy az újabb időben jóformán
elfelejtettük. Pedig ellene véteni büntetlenül soha
sem lehet.

Jól emlékezem az 1863-iki aszályos időre, midőn
az ország legnagyobb részében alig volt valamire való
termés és azon kevés is, a mi volt, csak oly gazdasá-
gokban fordult elő, melyek buzájukat tiszta ugarba ve-
tették. Figyeljünk tehát a jövőre tüzetesen arra, hogy
ha ugarainkat nem bírjuk kellően termékenyíteni, azokat
ne is vessük be. Már csak ezen egyetlen tanácsnak figye-
lemben tartása is nagymértékben fokozná gazdálko-
dásunk eredményeit. A trágyázás nélküli igénybe vétele
az ugarinak még azon hátránnyal is jár, hogy midőn egy-
résről földeinket lassankint kifosztogatja a termő erő-
ből, sokszor megesik, hogy az ugarba vetett élőnövény-
nek a letakarítása oly száraz időbe esik, mi miatt a
földet az ősszel vetendő buza számára sokszor felszán-
tani is alig lehetséges. Az újabb időben oly gyakran
beálló termés meghiusulásnak szerintem jórészt e körülmé-
nyben fekszik az oka.

Egy másik eljárás, melyet gazdáinknak szintén
nem lehet eléggé figyelmükbe ajánlani, az, hogy a ta-
vaszi gabonafélék számára a talajt a mennyire csak
lehetséges, ősszel és télen készítsék elő. Azon körülmé-
ny, hogy tavaszaink annyira rövidek rendesen, és
hogy oly rohamosan csapnak át a nyárba, megmagya-
rázza a tavaszi vetések bizonytalan sikerülését. Ezen

bajt nagyrészen el lehetne kerülni, az őszi és téli időben történendő előkészítéssel. Persze, hogy e tanácsot ismét csak az követheti, a ki a szükséges munkaerőnek birtokában van; valamint hogy a kellő trágyázást is csak az teheti, a ki szükséges haszon-marháival, takarmánnyal és trágyával rendelkezik. Ujra meg újra tehát a helyes irányu gazdálkodás szüksége áll előttünk.

Az a nap, mely hazánkban gazdaságaink legnagyobb részét kellőleg berendezetteknek mutatja fel, az a nap fel fog bennünket egyszersmind menteni a kívülről jövő concurrentia félelmétől.

Ez az én hitem és meggyőződése. Pedig ne áltassuk magunkat azzal, hogy a külföldi verseny csak ideiglenes és egyes jobb terméses év következése. Meglesz ezen jelenleg is már annyira félt verseny, hova tovább, annál inkább. Amerika népessége az 50-es évektől fogva, ha jól tudom, 26 millióról 50-re emelkedett és talaja van folyvást bőven, melyet szaporodó népessége eke alá vehet. A verseny tehát meglesz folytonosan és pedig fokozott mértékben. Ugyanez áll a többi velünk versenybe lépett vagy ezentúl lépendő országokra is. A dunai tartományok hisz csak most kezdik új állami életüket. Innen is folytonosan növekvő versenyek keletkezhetnek csak és ki tudná megmondani tartamát azon időnek, midőn a jelzett területek népessége annyira felszaporodik, hogy buzáját és egyéb gazdasági terményeit saját népessége fogja szükségelni.

Nem szabad tehát nekünk, ha boldogulni akarunk, várni és reményleni, hogy majd a külviszonyok megváltoznak reánk nézve kedvező értelemben; a mi megtörténni nem fog; hanem a helyett hozzá kell látni jószágaink helyes berendezéséhez és felszereléséhez. A leghathatósabb védelem, melyet magunknak adhatunk, szemben a kívülről fenyegető áradattal, a minél olcsóbb termelés, és ennek egyetlen feltétele, a jó mivélésen, trágyázáson, takarmánytermelésen s megfelelő mérvű állattenyésztésen alapuló tömeges termelés. Az a gazda, a ki birtokának minden

holdját csak pár mérővel többet termővé tudja tenni, napról-napra gyarapodni fog s egyszersmind azon állapotba hozza az országot, hogy az mindinkább képesebbé lesz a versenyben fekvő küzdelmet és harczt diadalmasan kiállani.

Adja Isten, kedves barátom, hogy mi is megélhesük még a jelzett irányban megindulandó tömegesebb cselekvést.

IV.

Budapest, 1881. január 29-én.

Kedves barátom! Nem tudom, adtam-e némi vigasztalást a magyar gazdának előbbeni levelemben, az amerikai gabona-termelési verseny irányában? Az általam felhozott körülményben pedig valóban fekszik ránk nézve megnyugtató. Fekszik annál is inkább, mert Amerikának roppant területe még vajmi sokáig fog eltelni az elfogadható népességgel és így azon legfélelmesebb tényező, az olesó munka, ott még igen nagy idő múlva válhatik valóssággá. Nekünk ellenben a sokkal mérsékeltbb munkabér már rendelkezésünkre áll és ahhoz csak gazdálkodási eljárásunkat kell a jelzett irányokban tökéletesíteni oly czélból, hogy évről-évre, többet és többet termelhessünk, mit ha teszünk, olesóbban termelünk mint eddig és fokozódó mértékben leszünk a súlyos versenyek irányában mindinkább erősebbekké.

Csak a napokban hallottam itt levő amerikai munkások szájából egy megbízható ismerősöm közvetítése folytán, hogy náluk jelenleg a legolcsóbb, a legközönségesebb gazdasági munkásnak a szokásos munkabére 1 és fél dollár, vagyis a mi pénzünkben 3 frt.

Nálunk azon 62 százaléknak, melyet gabonatermelési költség-számunkból a munkáért fizetünk, 31 frt felel meg katasztrális holdankint, s miután az amerikai gazda legalább is háromszor oly drágán fizeti a munkát, mint mi, ugy nyilvánvaló, hogy nála a kimutatott 62 százaléknak 96 frt felel meg.

Megengedem, hogy az amerikai munkás ügyesebb a mienknél, és így többet végez, mint a mienk ugyanazon idő alatt; megengedem továbbá azt is, hogy az amerikai gazda a gépeket sokkal nagyobb mértékben veszi igénybe, mint mi, és ezek következtében magát azon helyzetbe hozza, hogy a mi 31 frt munkabeli kiadásunkat talán 96 frtnál olcsóbban bírja végeztetni. Mennyivel olcsóbban? azt természetesen, meghatározni nem lehet, annyi azonban bizonyos, hogy hasonlíthatatlanul többet ad ő ki a munkára, mint mi, és azt sem kell felejtetni, mit feljebb mondtam, hogy a legolcsóbb napszám Amerikában most 3 frt.

Van tehát kétségkívül ezen körülményben nagy előny számunkra, mely nekünk a lankadni nem tudó előre való törekvésre ösztönt nyújthat. Az ő előnyeik e szerint más tényezőkben és a mienk szintén másokban fekszenek. Ha lehetséges volna Amerikából minél több helyről pontos termelési költségeket gyűjteni, akkor láthatnánk csak igazán és teljesen azon különbséget, mely az ő és a mi költségeink közt fenforog. E fontos körülmény mindenesetre megérdemelné az alapos nyomozást és földerítést. Érzésem, tekintettel a nagy terheletésre, mely Amerikában a munkára történő tetemes kiadásokban fekszik, úgy hiszem, végeredményben az ottani és itteni termelési költségek közt valami nagy különbséget nem mutathat föl, főleg akkor nem, ha hazai mezőgazdaságunknak minél előbb sikerülne, a mit pedig eszközölni lehet, fokozni és növelni a holdankénti gabonaterméseket. Ez az út vezet egyedül célhoz és semmi más, legkevésbé pedig a félelem és lemondás, vagy éppen a folytonos panasz.

A küzdelem ez irányban tudom, hogy nem könnyű, és hogy sokak által, kik ma még birtokaikat kellőleg felszerelni nem tudták, csak a legnagyobb kitarítás, okszerűség és nélkülözés mellett teljesíthetők. Vigasztal azonban engemet az, hogy a magyar már nagyobb küzdelmeken is keresztül ment, és ha öntudatosan magáévá teszi ezen küzdelem keresztülvitelének a szükségét, keresztül is fogja azt küzdeni eredményyel.

Kell is hogy ezt tegye, mert abban nem fekszik kevesebb, mint a lenni vagy nem lenni kérdése.

Tisztelettel hajlok meg én azért kedves barátom mindannyiszor, valahányszor egy gazdát és földbirtokost látok hazánkban, ki daczára a lefolyt 32 esztendőnek, mely idő oly gyors módon rakta terheit vállaira, és oly kevés eszközt szolgáltatott erősbülésre, ma is fennáll még, ha nem is épen valami nagy jólétben, de mégis megrendülés nélkül.

Mind az kedves barátom, a mi 1848-tól fogva történt mostanig, egy-egy csapás volt földbirtokosaink ellen. Az urbéri viszonyoknak rögtöni átalakítása; a kárpótlásnak kései és ösztövé megadása; a vasutépítkezésnek rohamossága; a gyakran előfordult aszály, vízkárok, rozsdá és üszög, marhavész stb. kisebb-nagyobb mértékben csak ötöt érintették és sújtották első sorban. Még az is, a mi ugy látszott, hogy főleg az ő érdekében használhat, t. i. a nagymérvű vasuti építkezés, az ő termelésének drágításával járt. Nyertek egyedül ezen jelzett időben a tőkepénzesek és a munkások, mely utóbbi osztály ha nagyobb erőt fejt még ki, még többet nyerhetett volna. A tőkepénz magához ragadta olcsón a mindenféle váltási papirokat, s azokon pár év múlva, midőn értékük fölment, kényelmesen nyert milliókat. Minden szenvedés és megerőltetés nélkül. Azon közben ki tudná megmondani, hogy a tőkepénz ismét az uzsora révén, hány existenciát tett tönkre kis és nagy gazdáink körében.

Sokszor hallottam kedves barátom! egytől, mástól, szemben a panaszkodó gazdával, hogy panasza nem egészen alapos, mert hiszen ha terhei növekedtek is, ugyanazon arányban növekedtek — a felfokozódott kereskedelmi forgalom folytán, mit főleg a vasutaknak lehet köszönni — bevételei is.

Van valami igaz ezen állításban, de csak valami. Igaz, hogy a vasutak által előhozott nagymérvű kivitel nélkül, már egyáltalában meg nem állhatnánk, és ennyiben hatásuk kétségkívül nagy mértékben áldásos; azonban azt sem kell felejtetni, hogy a magyar gazdára

háramlott előnyök és hátrányok a lefolyt időben nem tartottak egyenlő lépést.

Fáradtságot vettem magamnak a lefolyt időre nézve kipuhatólni azon arányt és viszonyt, melyben például a gabonaárak és munkabérek átalakultak. És a mit az érdeemben találtam, az összetartott számok alapján, az a gazdára nézve nem épen valami örvendetes. A gabonaárak ugyanis mintegy 50 százalékkal fokozódtak, nagy átlagban, ámde ezek ellenében a munkabér 100 százalékkal, így áll a 48 utáni idő, az azelőtt lefolyt időhöz. E ténynyel szemben, mely semmi esetre sem valami előnyös a gazdára nézve, csak úgy lehet kedvezőbb helyzetet teremteni a birtokos osztály számára, ha terméseit birná minél kiadóbb mértékben és minél előbb fokozni minél magasabbra. Ezen fokozás nem lehetetlen és a mint leveleim folytában már többször hangsúlyoztam és megjegyeztem, csak úgy eszközölhető, ha gazdaságunkat minél előbb, helyes arányban különböző tényezőivel hozzuk actióba. E nélkül czélt nem fogunk érni soha és a kilátás a jövőre, gazdaságaink helyes felszerelése nélkül igen borús. E nélkül a küzdelmet, a kívülről fenyegető versenyekkel, hasztalan törekednénk fölvenni. Az egyenlőtlen emelkedés gabonaár és munkabér közt, természetesen abban találja okát, hogy a gabonaár változásánál a világverseny gyakorol döntő befolyást, holott a munkabéreknél csak az illető ország, sőt gyakran kizárólag még ez sem, hanem a legközelebbi vidék népességének száma, szorgalma és munkakedve a döntő tényező. Ez magyarázza a nem egyenlő mérvben történt változást.

Az a nézet kedves barátom! mely meglehetősen el van terjedve, s mely azt tartja, hogy azon országok, melyek előnyösebb termelési és szállítási viszonyaiknál fogva, bizonyos piaczkon, a melyekre mi is utasítva vagyunk, olcsóbban adhatják terményeiket, bennünket ugyanott teljesen kiszorítanak, nem egészen áll; hanem áll annyi elvitézhatlanul, hogy mi is kénytelenek vagyunk, ha versenyezni kívánunk, szintén olcsóbban adni terményeinket. Kevesebb haszonnal dolgozunk tehát

ugyanott, föltéve, hogy szemben a mi kiállításí költségeinkkel, van hátunk mögött még bizonyos latitude a termelési költség és eladási árak közt. Epen azon helyzetben vagyunk a felvett esetben, mint van az egyes gazda szemben a másikkal. Az egyik mert többet és olcsóbban termel, több hasznót lát munkája után, holott a másik, ki kevesebbet és drágábban termel, kevesebb hasznót élvez. Legfőbb törekvése gazdáinknak tehát mindig csak az legyen, hogy termelésüket lehetőleg olcsón iparkodjanak eszközölni. Ez a diszlés és hatalom egyedüli föltétele.

E nézetnek igazságát gazdáink közül már sokan belátták s ezt főleg bizonyítja azon újabbkori határozott törekvés, melyet kifejezve legpraegnásabb módon a gazdasági jobb eszközök és gépek minél nagyobb alkalmazásában szemlélünk. Ez irányban lehet mondani, hogy gazdaközönségünk a szigorú helyzethez képest, a melyben van, elismerésre méltó haladást tett. Folyvást tovább és tovább kell haladni ez irányban ezentúl is, sőt kutatni és keresni szükséges minden oly tényezőt, mely termelésünk olcsóbbá tételéhez vezethet. És e helyen nem állhatom meg, hogy oda ne utaljak a szakmány-munkának minél nagyobb mérvben történendő behozatala és elterjesztésére, mert ebben tapasztalásom és meggyőződéseim szerint, nagymérvű megtakarítás fekszik és pedig úgy, hogy mellette a munkás is sokkal több keresethez jut, mint különben az időt fecsérő s munkát drágító napszámban. Van pedig a gazdaságban munka elég, mely természeténél fogva a szakmánymunka formájában teljesíthető. Csak a munkásokat kell számára alkalmas eszközökkel megnyerni tudni. Én forgattattam földet, kezdetben napszámban, és került egy négyszögöl 25 krba, később, midőn munkásaimat sikerült megnyernem, az átlagos munkálat egy négyszögölon csak 12 krba került s munkásaim ezen eredménnyel mégis jobban meg voltak elégedve.

V.

Budapest, 1881. február 5-én.

Kedves barátom! Ha helyesen akarjuk megérteni a jelent, szükséges visszatekinteni, bizonyos távolságra legalább, a multra is; mert hasonlítást csak úgy tehetünk, ha két vagy több dolgot állítunk egymással szembe. Különösen szükséges ezen egybevetés akkor, ha hazánk gazdasági állapotainak fejlődéséről kívánjuk magunkat, nagyban véve megállhatólag tájékozni.

Hogy milyen volt hazánk gazdasági állapota csak a mult század első harmadában, jelzőül szolgálhat némileg ama tény, melyet évek előtt egy régi számadásban találtam s mely szerint tudomásomra jött azon ma hihetetlen dolog, hogy Fehérmegyének pár gyönyörű pusztája, együtt véve közel 6000 hold, azon időben, összesen 90 frt haszonbér mellett volt évenként kiadva. Ezen pusztákért ma legalább is 30,000 frt évi bért kellene fizetni. Ime, hova változtak az állapotok hazánkban, a jelzett időtől fogva!

Ugyanazon számadásban, a melyre hivatkoztam, találtam azon időből, a gabonára és egyéb dolgokra nézve is adatokat, melyek mutatják, hogy például a buza köblének (2 pozs. mérő) az ára 3 évi átlagban 1 f. 44 denár vagyis pozsonyi mérőnként 72 denár; az árpa és zab pozs. mérőnként 25 dr. volt. Fordulnak elő ezen forrásban árak, élő állatok és egyéb dolgokra nézve is, melyeknek felsorolása helyett utalok a Mezei Gaz-

daság könyve I. kötetének 349-dik lapjára, hol én annak idejében ezen adatokat mind letettem és bővebben magyaráltam, emlékül mintegy arra nézve, hogy hazánk a török uralomtól való felszabadulás után, mintegy fél-század mulva is még, földjével és terménycivvel mi y csekély értékben állt, s különösen azt akarván kimutatni ezen adatokkal, hogy a hazai föld, ugyszólván csaknem értéktelen volt.

Ha ezekre visszatekintünk, úgy érezni fogjuk mérvét azon nagy változásnak, melyen hazánk azóta keresztül ment, daczára annak, hogy ezen idő lefolyása alatt igen gyakran, nagy csapások és szenvedett károsodások által látogatva volt.

Ezen fejlődés és érték-emelkedés 1848-tól lassu lépésekkel ment előre, és ugyanazon közgazdasági viszonyok uralma alatt jött létre. Ismerjük ezen körülményeket és azért velük nem is foglalkozom. Tul ezen az időn kezdődött a nagy emelkedés, az új aera, az ő felszabadult földével és emberével, melynek ma tényezői vagyunk, és az, melyre vonatkozólag előre ment leveleimben, a főbb momentumokra nézve legalább képet akartam adni.

Ezen képnek további kiegészítésével kívánok még foglalkozni ezuttal, és markirozni óhajtom a gazdasági termelésre nagy befolyást gyakorló 1848. után azonnal keletkezett megadóztatási intézkedéseket, melyeknek ma alája vagyunk vetve és viselnünk kell terheit.

Ha van valamely teher, melyet az egyes polgár, az állam közszükségcire fizetni tartozik, s melyről, mint most, oly gyakran és szívesen emlegetjük, hogy a nemzet termelési költségeit fokozza, és így versenyképességét bénítja, úgy ezen teher legelső sorban az, a melyet a nemzet földbirtoka után viselni tartozik; mert hiszen a föld azon legfőbb termelési tényező, melyből a nemzetnek összes növényi és állati termelése származik, következésképp a földre vetett adó semmi más, mint a termelési költségeknek, mind arra nézve, a mi rajta előállítatik, fokozása. Ennek érzetében kerülnek minden más országban, a hol csak más forrásokról is rendel-

kezhetnek, a föld adójának szertelen fokozását. Hazánk, fájdalom, kevésbé tehetette eddig, mint szükséges lett volna, azért, mert a körülmények által követett közterheket, különösen az 1848-ban beállott crisis után, más jövedelmi forrásokra, melyekkel csak kis mértékben rendelkezett, nem igen fektethette. Azt kellett tehát megadóztatni és fokozott mértékben, a mivel birt, t. i. a földet, és fordulnia kellett és tartani magát: az ugynevezett egyenes adókhoz.

Azon érzés tehát, mely hazánkban oly gyakran s legutóbb is a Consum-adók tárgyalásánál az országgyűlésben kifejezést nyert, hogy t. i. földünkre már újabb és újabb adakozást nem eszközölhetünk, tökéletesen helyes. Helyes e felfogás igenis, mert először a létező föld- és egyéb egyenes adók már elég magasak, s mert elég magasak a termelési költségek amugy is, s mert elvégre, a növényi és állati termelésnek drágítása, további adóemelések által, szintugy megakasztja hazai iparunk fejlődését, drágábbá tevén számára az élelmi és feldolgozásra kerülő anyagokat; valamint megbénítja ugyanezen oknál fogva kereskedelmi versenyképességünket, szemben az amugy is minden oldalról fenyegető külföldi versenynyel.

Ha visszagondolunk kedves barátom arra, hogy 1848. előtt az összes földadó, melyet az akkori adóköteles osztály, az ugynevezett hadi és házi adóra fizetett, csak mintegy 9 millió forintra ment, holott ma az egyenes adók ezen összeget 7—8-szor haladják meg, ugy láthatjuk, mert hiszen érezzük is, hogy a fokozás és haladás e tekintetben nem csekély, és hogy a határ ez érdemben busásan eléretett, és hogy ez érdemben a meggondolásra, a reflexiora, s ha lehet a segélyre igen nagy a szükség.

Gazdasági termelésünk előhaladásának tehát, a földnek sulyos megterhelhetése adóval; mindenesetre egyik nagy akadálya, habár számba vesszük is mindazon előnyöket és könnyítéseket, melyeket gazdasági termelésünk részint fejlődő iparunk háladosabb feldolgozásában, részint a máris nagyban fokozott előnyösebb ke-

reskedelmi forgalomban, eddig főleg a nagy vasuti közvetítés által nyert.

Hogy ezen állapot a földre vonatkozólag, az adóknak leszállítása által egyhamar enyhülést találhasson, ahhoz fájdalom nem igen lehet reményünk, mert hiszen az európai állapotok olyszertiek, hogy béke idejében is folyvást rengeteg hadakat tartanak készen és nekünk, kik valóban s igazán szeretnénk a békét, és szemben a nagy haderővel más országokban és szemben az előre nem tudható eshetőségekkel, szintén fegyverben kell állani.

Ebben fekszik Európára és hazánkra nézve is, a nagy adóterheknek fényszerűsége. Az Európától oly nagy távolra fekvő Amerikának bámult díszlése, fejlődése s boldogulása főleg abban keresendő, hogy ő hasonló módon mint Európa, erejének javát, pénzben és emberben, nem kénytelen áldozatul hozni. Van-e és lehetséges-e reményt kötni ahhoz, hogy az állapotok Európában s következőleg nálunk is, egyhamar megváltoznak, azt ki tudná megmondani? Annak idejében egy ember meginondhatta volna, de fájdalom! a nagy német és francia harcznak befejezésével nem úgy cselekedett, hogy reményünk lehetne az európai állapotok gyógyulásához.

E csekélyke kitérés után visszatérek sajátképeni tárgyamra, és azt jelzem, hogy miután a föld adójának mérséklésére egyhamar kilátás nincs, azon legyünk legalább, hogy ezen tehernek helyesebb és igazságosabb fölosztása történjék meg mielőbb. Ezt czélozza a jelenleg folyamatban levő kataszteri-becslés, melyet, hogy az óhajtott eredményt meghozza, élénken kell kívánnunk.

En kedves barátom, ismerem történetesen az 50-es években végrehajtott földbecslésnek az eredményeit, s ennél fogva tudom, hogy abban mily kiáltó aránytalanságok foglaltatnak.

Vannak ugyanis vidékek, hol a kataszteri tiszta jövedelem alapján számított tőkeérték nem teszi a tényleges tőkeértéknek harmadát-negyedét; máshol elég, végül másokon meg e viszony a ténylegessel egybe esik,

sőt némely vidékeken annál is kevesebb. Ennek a következése természetesen nem lehet más, mint a földbirtokosnak és a gazdasági termelésnek egyenlőtlen megadóztatása, mi aztán az egyik helyen úgy jelenik meg, mint emelő, a másikon pedig mint romboló tényező.

Ha ezen kiáltó aránytalanságban szenvedő adózási alap, a szükséges, azaz helyes arányu kiiágazítást ezuttal megnyerheti, úgy a nemzetgazdasági termelést illetőleg egészben véve, már nagy jótétemény fog eszközöltetni.

VI.

Budapest, 1881. febr. 12-én.

Kedves barátom! Utóbbi levelemben szóltam a kataszteri becslésünk hiányosságáról és a most folyamatban levő, ez irányu kiigazításnak szükségessége és fontosságáról.

Említettem, hogy némely vidéken a kataszteri tiszta haszon alapján számított tőke-érték, nem teszi a tényleges értéknek harmadát vagy negyedét, holott más vidéken felére megy, vagy azzal összeesik, sőt fordulnak elő oly vidékek is, hol egyes mivelési ágaknál a kataszteri érték nagyobb, mint a tényleges.

Ez kedves barátom, nagy baj, mert az egyenlő perczentekben kifejezett megadóztatás, igen különböző mérvben érezteti hatását, és a midőn az egy helyen mint jutalom szerepel, ugy más helyen romboló hatást gyakorol, ugyannyira, hogy néha a gazdának elpusztulása is részben ezen okra vihető vissza. Tudok magam is esetet, hol a tulajdonos, a helytelen megadóztatás folytán, nem is idegenkedett volna birtokát — és ez különösen erdőségeknél fordul elő többször — az államnak a fizetendő adó fejében átengedni. Ezen eset ott fordult elő, hol a hibásan megállapított kataszteri jövedelem alapján kiszámított adó, nagyobb a tényleges jövedelemnél. Ily esetek ugyan nem voltak gyakoriak, de voltak mégis helylyel-közzel, melyeken utóbb segítve lőn

Ha fontolóra vesszük kedves barátom, hogy a fizetendő állami földadó nálunk a kiszámított tiszta jövedelemnek 16 perzentje, a mi mindenesetre igen nagy tétel; ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy a vállainkra fektetett urbéri kárpótlásnak a quotája ismét közel 14 százalék (13.76): úgy a föld után fizetett adó sajátlag a megállapított tiszta jövedelemnek közel 30 perzentjére megy, a községi pótlékok nélkül, melyek változó nagyságban az ország különböző községeiben szintén egy igen csinos terheltetést foglalnak magukban. Tudtommal ezen teher némely községben az állami adónak közel felére is felmegy. Látni ezekből, hogy a földbirtokok hazánkban mennyire igénybe van véve a közterhek által. Nem hiszem, hogy ez érdemben volna egy második ország Európában, mely bennünket megelőzne.

Vegyük most például a följebb jelzett különböző eseteket és lássuk azok szerint, hogy mit fizetünk?

A hol a kataszteri tiszta jövedelem összeesik a tényleges állapottal, ott a földadó 30 százalék; a hol pedig a kataszteri jövedelem felét teszi a ténylegesnek, ott az adó 15 százalék; a hol végül egy harmadára megy, ott az adó 10 százalék. Tehát a legjobb esetben is ezen tisztességes teherrel van a földbirtoknak dolga. Az átlagos teher tehát a jelzett három eset alapján 18 és egy harmad százalék; mindig a községi terheltetés nélkül. Abban az esetben végül, a midőn a kataszteri eredmény nagyobb a ténylegesnél, az adó nemcsak elviszi az egész jövedelmet, hanem még pótolni is kell valami más forrásból.

Hogy oly különböző módon hallunk nyilatkozatokat az országban, a földadó terhéről és sulyáról, az érthető magyarázatát találja azon eltérő megállapításokban, melyeket feljebb jeleztem s melyek valóban léteznek.

A segély, az alapos segély itt valóban égető szükség és ha az ember ezen állapotokat tudja és megfontolja, úgy valóban igen furesának találhatja azon érzékenykedést, mely csak a napokban is kifejezésre jutott a házban, midőn a cukor, a kávé és a sörnek némileg magasabb megadóztatása elhatározottat.

Nem ezen adó fogja, kedves barátom, a nemzet termelését, mint sokan állították, drágábbá tenni, hanem drágává teszi azt a tetteleg létező, szokatlan mérvű földadó. Ez érezteti magát minden irányu termelésünkben, a gazdasági, ipari és a kereskedelmi actiókban!

Szerintem mindent el kell követni, hogy ez exorbitans teher, a midőn csak lehetséges lesz, mérsékeltségé, mert ezen mérséklésnek jótékony hatását nem volna ember az országban, a ki nem érezné. Mikor tehetjük ezt? a jó isten tudja! de hogy arra mindannyiunk jól felfogott érdekében törekednünk kell, az előttem axioma.

A földadó terhének leszállítása akkor legalább kell, hogy eszközöltessék, ha majd az urbéri kárpótlás után a jelenleg budgetünkben levő 16 millió forintot fizetnünk nem kell. Ez persze nagy idő mulva fog még csak bekövetkezhetni; de már az is némi vigasztalás, hogy van hozzá kilátás. Ezen idő, ha jól tudom, a tehernek nagyobb felére 1897-ben, a másik felére pedig 1907-ben fog beállani. Ugy hiszem és remélem, hogy az akkori törvényhozás a földadót, legalább is eredeti mérvére fogja leszállítani, ha nem tehet többet.

Tegye is, a mint lehet, mert földadó-terheinknek mérséklése nélkül, az ország felvirágzása kérdéses marad; mert ha drágák azon ősanyagok, melyekből élünk mindnyájan, s melyeket az ipari termelés és a kereskedelem van hivatva feldolgozni és értékben fokozni, akkor az olesó termelés minden irányban csak jámbor ohajtás lehet.

És szerintem a folyamatban levő kataszteri munkálatokkal szemben a legfőbb feladat, amire az illető közegeknek törekedniök kell, abból áll, hogy a megállapítandó kataszteri tiszta jövedelmek, az ország különböző részeiben és különböző mivelési ágainál egymással helyes arányban álljanak. Nem a krajezár vagy forintokban kifejezett több vagy kevesebb a döntő tényező hanem az, hogy az egész ország föld-jövedelmi tételei megfelelőleg a helybeli körülményeknek legyenek helyesen megállapítva. Csak ha ez eléretik, lehet megfelelő meg-

adóztatást az ország földjére nézve gondolni és keresztül vinni: e nélkül az annyira fontos és nemzeti termékünk minden ágaira befolyást gyakorló megadóztatása a földnek, kívánatos módon elérhető nem lesz. Az alapnak, melyre az adót vetjük, kell egy szóval harmonikus összhangzással birni. Ebben feküdt az 50-es években keresztülvitt kataszteri becslésnek is a legnagyobb hiánya. Ha ez nem lett volna benne, most nem volna szükség a nagy költséggel járó kiigazításra.

Lesz-e most erről kellőleg gondoskodva? nem tudom, hiszem azonban, hogy minden el fog követtetni ezen cél elérésére; hisz most magunk csináljuk a dolgot minden beavatkozás nélkül, fel lehet tehát tenni, hogy az új adó-alapot, jól fogjuk megalkotni.

Ha az nem így készülne el, akkor megmaradna a régi baj, az aránytalan terheltetés, s ezért valóban kár volna oly súlyos áldozatokat hozni. Vigyázzanak tehát mindazok, kiknek a folyamatban lévő kiigazításokhoz szavuk és befolyásuk van, hogy az elérendő nagy cél, a földnek helyes arányokban történendő megadóztatása valóban el is éressék!

VII.

Budapest, 1881. febr. 19-én.

Kedves barátom! Az 1848 óta lefolyt időtől fogva mostanig, a mint előbbi leveleimben jeleztem, sok mindenféle oly dolog történt, mely gazdasági termelésünket egyrészt alapjaiban változtatta meg, másrészt pedig eredményében nagyon is kérdésessé tette. Iparkodtam ezen dolgokat, a mennyiben egy szűk levél keretében lehetséges, megérteni és feltüntetni, fővonásokban legalább. Sikerült-e helyeslésseddel találkoznom, azt nem tudom, de annyit mondhatok, hogy helyeslésedre sulyt helyeznék, mert hiszen te, a szó teljes értelmében gazda vagy, és hazánk gazdasági életének állapotát és természetét úgy ismered, mint kevés más.

A lefolyt idő alatt sokszor, igen sokszor hallottuk, hogy a szorongatott magyar gazdára nézve még az időjárás sem oly kedvező, mint azelőtt, midőn az tagadhatlanul könnyebb és kedvezőbb körülmények között élt. Pedig hát a beállott nehezebb napok, inkább azt tették volna kívánatossá, hogy az ég áldása lett volna az ország gazdasági termelése fölött kiadóbb.

En, kedves barátom! némi adatokat törekedtem beszerezni az ország különböző részeiből, arra nézve, hogy lássuk tüzetesebben a tényleges termésekből, hogy mennyire voltak a lefolyt időnek jó és rossz termései, különösen a gabonafélékből, melyek eddig gazdálkodásunknak fő bevételi forrásai.

Idevágólag szereztem egy kimutatást hazánk előkelő gabonatermelési vidékéről Fehérmegyéből, egy ottani nagyterjedelmű és jelesen felszerelt és berendezett, körülbelül 25 ezer holdra menő uradalomból, egy gazdától, aki velünk együtt vagy 35—40 év óta már, buzgó és sok ismerettel bíró napszámosa ügyünknek, és aki a hozzá intézett kérdésekre a legnagyobb készséggel adta meg válaszát, kizárólag csak a búzának sikerülésére nézve, 1846-tól fogva 1880-ig, tehát harminczöt év alatt.

E tisztelt barátom közlése szerint a jelzett időszak alatt volt jó buzatermés náluk: 1849, 1851, 1852, 1857, 1861, 1865, 1867, 1868 és 1877-ben összesen kilencz évben; középsterü buzatermés: 1847, 1848, 1850, 1853, 1854, 1855, 1856, 1858, 1859, 1860, 1862, 1863, 1864, 1869, 1870, 1872, 1876, 1878, 1879 és 1880-ban, összesen tehát huszonegy évben; végül gyenge, vagyis rosz termés a búzából 1846, 1860, 1871, 1873 és 1875-ben összesen tehát öt évben.

Ha nagyobb áttekintés végett a jelzett éveket perczentekben fejezzük ki, ugy jó termés volt: 26%, közép termés 60% és rosz termés 14%!

Nagyon is igazolják e számok, hogy az ég áldása a jelzett vidéken nem volt valami bőséges és ezen tény eléggé magyarázza a gazdasági foglalkozásnak mérsékelt eredményeit ugyanott. A középtermések voltak tehát a tulnyomók s ezek mint tudjuk, nem igen szokták megtölteni a pénztárt, különösen ha az ugyanezen idő alatt nagyban emelkedett napszámárokra és egyéb gazdasági kiadásokra is gondolunk.

Fentebb csoportosított termés-kategóriákra nézve megjegyzi a beküldő még azt is, hogy különösen jó termés volt 1861 és 1868-ban; jó középtermés 1853, 1859, 1864, 1878-ban; gyenge középtermés pedig 1856, 1869 és 1874-ben.

Igy álltak a termések a lefolyt időben a búzára nézve az érintett uradalomban.

Ugyancsak a Dunántul fekvő egy másik uradalomból is jöttek be hozzám ez irányu igen becses adatok,

melyek nem csak a buzának, hanem a többi kalászos terménynek kimutatását is szolgáltatják 1840-től 1880-ig. Ezen adatok tehát mind időre nézve mind pedig részletekre lehetőleg még szélesebb mérvűek. Ezen uradalom fekszik Esztergom, Komárom, Pest és Fehérmegyékben s területileg szintén oly tekintélyes, mint az előbbi. Jól is van gondozva és fölszerelve, földje azonban kötöttebb.

Ezen kimutatás szerint volt az említett évek lefolyása alatt ezen uradalomban jó termés az őszi buzából: 1848, 1849, 1861, 1862, 1863, 1864, 1867, 1868, 1870, 1871, 1876, 1877, 1878 és 1880-ban összesen 14 év alatt; középtermeés: 1841, 1843, 1847, 1851, 1855, 1857, 1860, 1865, 1869, 1872, 1874, 1879, összesen 12 év alatt; rossz termés végül: 1840, 1842, 1844, 1845, 1846, 1850, 1852, 1853, 1854, 1856, 1858, 1859, 1866, 1873, 1875-ben, összesen 15 év alatt.

Perczentekben kifejezve volt tehát az őszi buzából jótermés 34⁰/₀, középtermeés 29⁰/₀ és rossz termés 37⁰/₀.

Tavaszi buzából volt ugyan itt 1847-től 1880-ig jótermés: 1847, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1874, 1876, 1878 és 1880-ban; összesen 16 év alatt; középtermeés: 1848, 1855, 1873, 1877 és 1879-ben, összesen 5 év alatt; rossz termés végül 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1853, 1856, 1857, 1858, 1859, 1866, 1875-ben összesen 13 év alatt.

Perczentekben kifejezve a tavaszi buzából jó termés 47⁰/₀; középtermeés 15⁰/₀; és rossz termés 38⁰/₀.

R o z s b ó l volt 1841-től 1880-ig jótermés: 1844, 1849, 1856, 1857, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1867, 1868, 1870, 1871, 1877 és 1878-ban, összesen 15 év alatt; középtermeés: 1841, 1842, 1843, 1847, 1848, 1851, 1855, 1858, 1869, 1873, 1875, 1876 és 1879-ben, összesen 13 év alatt; végül rossz termés: 1845, 1846, 1850, 1852, 1853, 1854, 1859, 1860, 1866, 1872, 1874 és 1880-ban, összesen 12 év alatt.

Perczentekben kifejezve a rozsból, jó termés 38°/_o; középtermés 32°/_o; rossz termés 30°/_o.

Árpából volt itt 1840-től 1880-ig jó termés: 1843, 1846, 1847, 1851, 1859, 1861, 1862, 1864, 1867, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1876, 1877, 1878 és 1880-ban összesen 18 év alatt; középtermés: 1842, 1844, 1849, 1852, 1854, 1855, 1857, 1858, 1863, 1865, 1868, 1869, és 1879-ben összesen 13 év alatt; végül rossz termés: 1840, 1841, 1845, 1848, 1850, 1853, 1856, 1860, 1866 és 1875-ben összesen 10 év alatt.

Perczentekben kifejezve az árpából jó termés 44°/_o; középtermés 32°/_o; rossz termés 24°/_o.

Zabból volt ugyan itt s ugyanazon idő alatt, jó termés: 1855, 1861, 1862, 1864, 1867, 1868, 1870, 1871, 1872, 1874, 1876, 1877, 1878, 1879 és 1880-ban, összesen 15 év alatt; közép termés: 1844, 1845, 1847, 1848, 1849, 1851, 1854, 1857, 1858, 1860, 1865, 1869 és 1873-ban, összesen 13 év alatt; végül rossz termés: 1840, 1841, 1842, 1843, 1846, 1850, 1852, 1853, 1856, 1859, 1863, 1866 és 1875-ben, összesen 13 év alatt.

Perczentekben kifejezve a zabból, jó termés 36°/_o; közép termés 32°/_o; rossz termés 32°/_o.

Igy álltak a termések a jelzett idő alatt ez uradalomban, mely a mint említettem, szintén a Dunántúl fekszik, és a melyen példás gazdálkodás gyakoroltatik. A közlött adatok szerint ezen uradalomnak különböző terményei, ha a jó és közép terméseket összeadjuk, a következőleg sorozzák magukat u. m. árpa 76, rozs 70, zab 68, őszi buza 63 és tavaszi buza 62°/_o-el és ennek oka abban rejlik, hogy az árpa és rozsnál aránylag a legkevesebb rossz termés fordul elő.

Pozsony vidékéről is, a Csalóközben fekvő egy jól kezelt kisebb gazdaságból szintén szereztem termés-adatokat, melyek némileg világot vetnek az ottani hasonló irányu állapotokra, ámbár ezen adatok annyiban eltérnek az előbb említett két uradalom adataitól, hogy itt a termelő a bruttó pénzbeli jövedelmeket volt szives közleni velem a gabonafélék után, minden megkülönböztetés nélkül 1852-től 1880-ig.

Ezen kimutatás szerint volt a nevezett évben jó eredmény a gabonafélék után: 1854, 1861, 1863, 1867, 1870, 1877, 1878 és 1879-ben, összesen 9 év alatt; közép eredmény: 1853, 1855, 1856, 1859, 1860, 1864, 1865, 1868, 1869, 1872, 1873, 1874, 1876 és 1880-ban, összesen 14 év alatt; rossz eredmény végül: 1852, 1857, 1858, 1862, 1866 és 1875-ben, összesen 6 év alatt.

Perczentekben kifejezve, jó eredmény 31%, közép eredmény 48% és rossz eredmény 21%.

A közlött kimutatásból azt láttam még, hogy a legrosszabb év 1875 volt, a legjobb pedig 1861, amaz 18, emez 67 frt brutto jövedelemmel holdanként; láttam továbbá, hogy az első hét évnek, midőn a birtok még tagosítatlan állapotban létezett, az évi brutto átlag jövedelme 35 frt, a tagosítás után pedig 1859-től 1880-ig 43 frt volt.

Megjegyzi végül beküldő, hogy a gabonatermés 1852, 1862, 1869, 1872, 1875 és 1880-ban kőd, 1866-ban pedig fagy által lévén károsítva, az eredmény átlag 28 frtra szállt le.

Jövő levelemben fogok még közleni veled kedves barátom hasonló termésadatokat a tiszai vidékről és a Bánságból.

VIII.

Kedves barátom! Utóbbi levelemben ígértem, hogy alkalmilag közölni fogok veled termésadatokat, a tiszai vidékről és Bánságból. Beváltom ezuttal szavamat és eredményeit egy Csongrád megyében fekvő, körülbelül 30,000 holdra terjedő jól rendezett és kezelt uradalomnak, honnét szívesen közöltek velem termésadatokat, 1848-tól 1880-ig kapott adatok kiterjeszkednek a repczére, buzára, árpára, zabra és tengerire.

A nyert közlés szerint voltak ezen uradalomnak 30 év lefolyása alatt a repczében jó termései: 1848, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860, 1861, 1867, 1869, 1870, 1871, 1873, 1875, 1878 és 1879-ben, összesen tehát tizenöt évben; közép termés 1850, 1851, 1858, 1864, 1877 és 1880-ban, összesen hat évben; rossz termés 1852, 1853, 1854, 1862, 1863, 1865, 1866, 1868 és 1876-ban, összesen kilencz évben. A repczénél három évnél nem tudom, mert erre nézve a kimutatás fölvilágosítást nem nyujt, hogy ezen évekből meghiusult a repeze teljesen, vagy pedig talán nem is volt vetve.

Perczenteiben kifejezve a repczéből, jó termés 50°/_o; közép termés 20°/_o; rossz termés 30°/_o.

Buzából ugyanezen uradalomban volt 33 év alatt jó termés: 1855, 1856, 1857, 1859, 1860, 1861, 1862, 1864, 1865, 1867, 1868, 1870, 1871, 1872, 1873, 1875, 1877. és 1878-ban, összesen tizennyolcz évben; közép tetmés: 1850, 1851, 1854, 1858, 1866,

1874, 1876. és 1880-ban, összesen nyolcz évben; rossz termés: 1848, 1849, 1852, 1853, 1863, 1869. és 1879-ben, összesen hét évben.

Perczentekben kifejezve a búzából volt, jó termés $54\frac{1}{2}\%$; középtermeés $24\frac{1}{2}\%$; rossz termés 21% .

Árpából, szintén 33 év alatt volt, jó termés: 1853, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860, 1861, 1862, 1864, 1865, 1867, 1868, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876 és 1877-ben, összesen husz évben; középtermeés volt: 1850, 1854, 1858, 1878 és 1880-ban, összesen öt évben; rossz termés volt: 1848, 1849, 1851, 1852, 1863, 1866, 1869 és 1879-ben, összesen nyolcz évben.

Perczentekben kifejezve, az árpából volt jó termés 60% ; középtermeés 15 s fél $\%$; rossz termés 24 s fél $\%$.

Zabból, szintén 33 év alatt volt, jó termés: 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860, 1861, 1862, 1864, 1865, 1867, 1868, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877 és 1879-ben, összesen huszonkét évben; közép termés volt: 1850, 1858, 1878 és 1880-ban, összesen négy évben; rossz termés pedig: 1848, 1849, 1851, 1852, 1863, 1866 és 1869-ben, összesen hét évben.

Perczentekben kifejezve, a zabból volt jó termés 67% ; közép termés 12% és rossz termés 21% .

Végre a tengeriből volt 31 év alatt, jó termés: 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860, 1861, 1862, 1864, 1865, 1867, 1868, 1870, 1871, 1872, 1873, 1875, 1877, 1878 és 1879-ben, összesen huszoneg évben; középtermeés: 1850, 1858, 1869, 1876 és 1880-ban, összesen öt évben; rossz termés pedig: 1851, 1852, 1863, 1866 és 1874-ben, összesen öt évben. A tengerinél szintén két évre nézve azon kétely áll fenn, melyet a repczénél megjegyeztem.

Perczentekben kifejezve, a tengeriből volt jó termés $67\frac{1}{2}\%$; középtermeés $16\frac{1}{2}\%$ és rossz termés $16\frac{1}{4}\%$.

Beküldő megjegyzése szerint volt a repcze jó termése közt öt igen jó; a közép termés közt két jó

közép; a buza jó termése közt öt igen jó; a közép termések közt két jó közép; az árpa jó termések közt két igen jó; a közép termések közt két jó közép; a zab jó termések közt két igen jó; a közép termések közt három jó, közép; a tengeri jó termések közt volt hét igen jó, a közép termések közt három jó közép termés. Némi magyarázatául a közlött adatoknak megjegyzem még, hogy ezen uradalomban rossz termés alatt értenek 3—5 mérőt; gyenge közép alatt 6—9-et; közép termés alatt 10—12-öt; jó közép alatt 13—15-öt; jó termés alatt 16—20-at; végül igen jó termés alatt 20 mérőt és azonfelül.

Ez kedves barátom a diagnosis, a tiszai vidéken fekvő, egy példáson kezelt és rendezett csongrádmegyei uradalomból.

Átmegek most a bánáti terület egyik Torontálmegyében fekvő, szintén nagy uradalmára, honnét a következő jelzéseket kaptam, az ottani terméseket illetőleg.

A nyert adatok szerint, melyek 1850-től 1880 ig terjednek, volt a repczéből jó termés: 1851, 1852, 1856, 1864, 1875 és 1878-ban, összesen hat év alatt; közép-termés: 1850, 1857, 1859, 1860, 1871, 1872, 1873 és 1877-ben, összesen nyolcz év alatt; rossz termés: 1853, 1855, 1866, 1867, 1868, 1870, 1876 és 1879-ben, összesen nyolcz év alatt; semmi termés: 1854, 1858, 1861, 1862, 1863, 1865, 1869, 1874 és 1880-ban, összesen kilencz év alatt.

Perczentekben kifejezve a repczéből, jó termés 19%; közép termés 26%; rossz termés 26% és semmi termés 29%.

Az őszi buzából jó termés: 1851, 1852, 1856, 1857, 1861, 1864, 1867, 1868 és 1878-ban, összesen kilencz év alatt; közép termés: 1853, 1855, 1859, 1860, 1870, 1872, 1873 és 1874-ben, összesen nyolcz év alatt; rossz termés: 1850, 1854, 1858, 1862, 1863, 1865, 1866, 1869, 1871, 1875, 1876, 1879 és 1880-ban, összesen tizennégy év alatt.

Perczentekben kifejezve, az ősziből jó termés 29%; középtermés 26%; rossz termés 45%.

A tavasziból jó termés: 1857, 1861, 1864, 1867, 1868, 1871, 1872, 1873, 1874, 1876, 1877, 1878 és 1880-ban, összesen tizenhárom év alatt; középtermés: 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1858, 1859, 1860, 1869, 1870 és 1875-ben, összesen tizenkét évben; rossz termés: 1850, 1862, 1863, 1865, 1866 és 1879-ben, összesen hat év alatt.

Perczentekben kifejezve, a tavasziból volt jó termés 42% ; középtermés 39% és rossz termés 19% .

Végre a tengeriből volt jó termés: 1856, 1858, 1860, 1868, 1878 és 1880-ban, összesen hat év alatt; középtermés: 1852, 1853, 1854, 1855, 1857, 1859, 1862, 1864, 1867, 1870, 1872, 1873, 1875, 1876 és 1877-ben, összesen tizenöt év alatt; rossz termés: 1850, 1851, 1861, 1865, 1869, 1871, 1874 és 1879-ben, összesen kilencz évben; sem mi sem termett: 1863-ban.

Perczentekben kifejezve, a tengeriből volt jó termés 19% ; középtermés 49% ; rossz termés 29% ; semmi termés 3% .

A multkori és a jelen levelemben foglalt termés-
adatok, gondolkozó ember szemében, nagy jelentőséggel
birhatnak, mert egy terjedelmes időre vetik világukat
és egyttal mutatják, hogy az előttünk lefolyt nem rö-
vid időben, az ország különböző vidékein, mily termé-
szettel birt gazdasági életünk és magyarázzák egyttal
félreérthetetlenül azon nyomasztó helyzetet, melynek
gazdáink helylyel-közzel alávetve voltak. Nem szabad
pedig elfelejteni a közlött számoknak mérlegelésénél
azon körülményt, hogy a szóban levő birtokok egyttöl-
egyig, messze fölötte állanak, kezelés és berendezésre
nézve, az országban általában létező, hasonló természetű
állapotoknak. El lehet ennél fogva gondolni, hogy ha
jobb birtokaink, a jelzett időben, ily eredményeket
szolgáltattak nagyban véve, mily eredmények érethettek
el, rosszabb körülmények közt?

Veszem észre azonban, kedves barátom, hogy
mindazt, amit alapján és indokából a közlött adatoknak
levonnom lehetne és kellene, a jelen levélnek kereté-

ben, már nem tehetem és ennél fogva azt majd egy következő levél számára látom helyesebbnek fõntartani. Addig is minden olvasó gondolkodhatik a közlött adatok fölött, összehasonlíthatja azokat, ha vannak följegyzései saját helyzetével és levonhatja azokból õnmaga számára a tanulságokat, minõk szerintem több oldalról és több irányban bennök feltalálhatók.

IX.

Kedves barátom! A multkori IX-ik levelem már be volt fejezve, midőn Arad vidékéről egy közlés érkezett hozzám, mely a mint a levél mondja, a gabonafélékre nézve általában jelzi a volt terméseket, a mint azok szerinte Arad körül és részben a Bánságban is saját birtokán, és a szomszédos területeken 1830-tól fogva 1880-ig, tehát félszázadon keresztül előfordultak. Nem tchettem, hogy ezen szives közlésre köszönettel ne reflectáljak és ne közöljem leveleim sorában a följegyzésben foglalt nagy időre szóló tanulságos eredményeket; mert hiszen ezen adatok is újból világot vetnek kérdéstünkre és növelik azon önismeretet, mely nélkül a hazai gazdasági helyzetet igazán aligha foghatjuk fel helyesen. Bár bírnánk az ország minél több részeiből hasonirányu adatokkal. Az ilynemü indigitációk, még a földadónak helyes arányu megállapításánál is használhatókk lennének.

Ezen kimutatás szerint volt a novezett vidékeken a lefolyt 51 év alatt a gabonaféléből jó termés: 1830, 1834, 1838, 1840, 1844, 1850, 1852, 1856, 1858 és 1867-ben, összesen 10 év alatt; közép termés: 1832, 1833, 1835, 1837, 1841, 1842, 1843, 1845, 1849, 1851, 1864 és 1868-ban, összesen 12 év alatt; rossz termés: 1831, 1836, 1839, 1846, 1847, 1848, 1853, 1854, 1857, 1859, 1860, 1861, 1862, 1865, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1877, 1878 és 1879-ben, összesen 23 év alatt; sem mi termés sem volt végül: 1855,

1863, 1866, 1869, 1876 és 1880-ban, összesen 6 év alatt.

Perczenteiben kifejezve volt tehát a jelzett idő alatt lefolyt évekből, jó termés 20°/_o; közép termés 23°/_o; rossz termés 45°/_o és semmi termés 12°/_o.

Ez bizony kedves barátom, nagyon sajnós eredmény volt, eredmény, mely képes a gazdasági existenciát kérdés alá helyezni, s különösen feltűnő az, hogy az utolsó évtizedben egyetlen egy jó és közép termés sem volt, hanem csupa rossz és egy ízben semmi.

A nyert kimutatásnak értékét növeli előttem azon körülmény is, hogy a jelzett rossz terméseknek okát is megmondja.

Igy például az 1831-iki rossz és semmi termésnek oka volt az üszög és a nagy hőség, az 1836-ikinak a május 10-iki nagy dér, mely a rozst és szőlőt leforrázta; az 1839-ikinek az üszög; az 1846-ikinek a nagy hőség június végén, mely a szemet nagyon megszorította; az 1847-ikinek szintén a nagy hőség ártott meg; az 1848-ikit tönkre tette az üszög; ugy szintén az 1853-ikit is; 1855-ben július 12-én galambtojásnyi jég esett és elpusztította a termést. 1857-ben megszorult a szem; ugy szintén 1859-ben is; 1860-ban a rozsdá, 1861-ben a nagy hőség rontotta meg a termést, 1862-ben valami vörös bogár a rozsvirágot kiszitta, minek folytán a kalász üresen maradt; júniusban pedig a köd rontotta meg a búzát, 1863-ban a földnek se téli se nyári nedvessége nem levén, a gabonaszára csak egy arasznyira nőtt és így se gabona se szalma nem termett, 1865-ben az üszög pusztított, 1866-ban május 25-dikén elfagyás tette tönkre a gabonát, 1869-ben téli nedvességtől vészett ki a buza, 1870—1871. és 1872-ben a sok esőtől földárja keletkezett annyira, hogy a borozda alatt is víz bugyogott ki, minek folytán szántani sem lehetett, a dombosabb helyeken pedig egy áprilisi köd pusztított. 1873-ban a köd rontotta meg a búzát, és május végén a nagy fagy tette tönkre a rozst, 1874-ben egy áprilisi dér a búzát megrozsdásította. 1875-ben ködös dér rontotta meg annyira

a búzát, hogy lisztjének nem volt ereje. 1876-ban májusi hideg esők a buza növést akadályozták, és a vad lencsét, borsót és egyéb füveket annyira megnövelték, hogy csupán ebből állt a termés. 1877-ben szintén a májusi hideg hátráltatta a buza növést, melyet egy június 16-dika körül volt köd még inkább megsanyargatott. 1878-ban a június hóban volt esőzések és ragya rontották meg a buza termését. 1879-ben a lanya tél miatt a gabonavetések csak sinlödtek. Februárban növéstnek indultak ugyan, de azokat ismét az áprilisi és májusi ködök sanyargatták meg. 1880-ban végül részben a nagy hideg, s részben a fagyatlan földre esett hó alatt a buza mind kipállott és a hol egyes foltokban maradt is meg belőle valami, azt júniusban a köd semmisítette meg.

E becses megjegyzésekből látjuk kedves barátom a roszt és semmi termésnek oka, minők az 51 év lefolyása alatt 29 évben fordultak elő, az okait. — Sulyos helyzet volt ez kétségkívül és nem lehet csodálni, ha nyomása alatt a gazdák állapota helylyel-közzel teljesen meg is rendült.

Csoportosítva a fölebb jelzett csapásokat, a roszt és semmi termésnek oka; 1846, 1847, 1857, 1859, 1861 és 1863-iki éveken; összesen tehát hat évben a szárazság. — 1869, 1870, 1871, 1872, 1876 és 1878-iki éveken; összesen hat évben a nedvesség. — 1831, 1839, 1848, 1853 és 1865-ben; összesen öt évben az üszög. — 1862-ben részben, 1873, 1877, 1879 és 1880-ban ismét részben; összesen öt évben a köd. — 1836, 1874 és 1875-ben: összesen három évben a dér. — 1855-ben: a jégverés. 1861-ben a rozsdá. 1866-ban a fagy; 1862-ben részben a rovarok és 1880-ban részben a hó alatti kipállás, részben a köd volt oka.

Ime, egy egész serege a csapásoknak. És velük szemben némi vigasztalást a jövőre csak az szolgáltat, hogy vannak közöttük olyanok is és pedig elegendő számmal, melyeken idővel, új befektetések árán ugyan, de mégis segíteni lehet.

Ilyen például első sorban a szárazság, mely, hol a talaj természete megengedi, öntözések által volna ellen-súlyozható; sőt általa a földnek termékenysége is a leg-több esetben ma még nem is sejtett mértékben emelhető. Mennyiben lehetséges a szóban levő vidéken az öntö-zést igénybe venni, nem tudom, de annyit tudok, hogy az aradi vidéken a Maros vízbőséggel bír, melynek ál-dásossá való tételére csak a megfelelő nagyobb mérvű öntöző-csatornák volnának szükségesek. Ez ime egy oly feladat, melyet méltán várunk a jövőtől s melyet mind azok, kik érte hazánkban buzgólkodnak, mint nagyon is érdemes célzt tartanak szemük előtt. Ezen kérdés valóban megérdemelné, hogy komolyabban foglalkoz-zunk vele.

Az ismertetett vidék gyakran előforduló csapása közt ott van második helyen a tulságos nedvesség, a mely szintén hat évben tette tönkre a szóban levő vi-déknek termését. Ezzel szemben védelmet és biztosí-tást nyújthatnának a helyesen keresztülvitt töltések és lecsapolások. Ismét egy oly teendő, melyet eléggé figye-lembe ajánlani alig lehet.

Az előadott csapások közt harmadik helyen áll az üszög, melyre nézve szintén lehet tenni a gazdának, a vetőmagnak gondos előkészítésével és ha lehet a ve-tés idejének kellő megválasztásával.

A köd, a dér, a rozsda, a fagy, a kipállás és a rovarok ellen, mely bajok a lefolyt 51 év alatt, 11-szer fordultak elő, az emberi erő persze, hogy nem tehet semmit, de már a jégverés ismét oly kategóriába esik, hol a kárpótlás részben legalább, kellő biztosítás mellett elérhető.

Látni ebből kedves barátom, hogy az emberi erő és iparkodás idővel és megfelelő eljárással mennyire szállithatná le a csapásokat, melyek a hazai gazdát, mint a jelen eset is tanúsítja, oly gyakran látogatják. A jelen példában a kimutatott 29 csapás a lefolyt időben 11-re lett volna leszállitható, ha annak ellenében meg-aadtak volna a jelzett orvoslások. Nem hiába ajánlja folyvást Türr István tábornok barátunk, a vizek körüli

gondozást, az öntözést és száritást! Teljesen igaza van neki, az kár csak, hogy eddig buzgalmának aránylag oly kevés sikere lett Szomora jelenség mindenesetre, hogy az általa létre hozott sztapár-ujvidéki csatorna is már évek óta készen áll öntözésre, a nélkül, hogy az illető vidék megfelelő hasznot igyekezett volna belőle huzni! Örömmel hallok azonban most, hogy a derék Chotek grófok utat készülnek törni az öntözés terén is az által, hogy futaki birtokukból ezer holdat szándékoznak öntözésre berendezni. A legmelegebben üdvözlöm őket, mint a haladás apostolait e téren is.

X.

Kedves barátom! Igértem, hogy a közlött termés adatokból, a levonható tanulságokat, a jelen levelem számára tartom fenn.

Abból, a mit közöltem, több irányban állapíthatók meg tanulságos eredmények. Először is hozzávetőleg legalább constatálható az országos átlag az ismertetett öt vidék termés-átlagai nyomán, noha magam is érzem, hogy ezen országos átlag, miután az öt vidékről felsorolt gazdaságok a közönséges gazdaságoknál jobbak, alkalmasint magasabb számokat jelez, mint a minők az egész országot megilletik. Érdemesnek tartom mégis ez irányban jelezni a helyzetet azon számokkal, melyek rendelkezésemre állanak. Hogy ez irányu kimutatásom egységes alapról származzék időre nézve, kijelentem, hogy csak az 1850-től 1880-ig terjedő harmincz évet fogadtam el hasonlítási alapul.

Összeállítva ez irányban a megfelelő számokat, azt találtam, hogy az ismertetett öt gazdaságban az 1850-től 1860-ig terjedő tiz évben, volt az őszi gabonából: jó termés 30%; közép termés 40% — (együtt 70%); rossz termés 30%; tavaszi gabonából: jó termés 25%; közép termés 50% (együtt 75%); rossz termés 25%.

A másik tiz évben azaz 1860-től 1870-ig volt az őszi gabonából: jó termés 50%; közép 30% (együtt 80%); rossz termés 20%; tavaszi gabonából: jó termés 45%; közép 27% (együtt 72%); rossz termés 28%.

A harmadik évtizedben azaz 1870-től 1880-ig volt az őszi gabonából: jó termés 40°/_o; közép 40°/_o (együtt 80°/_o); rossz termés 20°/_o; tavaszi gabonából: jó termés 70°/_o; közép 20°/_o (együtt 90°/_o); rossz termés 10°/_o.

Ezen számokból látjuk, hogy a nevezett évtizedekből legjobb volt az 1870—1880-iki, miután ebben a jó és közép termés az őszinél 80°/_o; a tavaszinál 90°/_o-ra ment; ezt követte az 1860—1870-iki évtized, melyben a jó és közép termés az őszinél 80°/_o; a tavaszinál 69°/_o-ra ment; leggyengébb volt végül az 1850—1860-iki évtized, melynél a jó és közép termés az őszinél 70°/_o; a tavaszinál 75°/_o-re ment.

Véve pedig az összes harmincz évi cyklust, illetőleg ugyanezen termés-átlagot, a következő számokat mutatja: u. m. az őszi ből jó termés volt 40°/_o; közép 37°/_o (együtt 77°/_o); rossz termés 23°/_o; a tavaszi ből; jó termés 47°/_o; közép 33°/_o (együtt 79°/_o); rossz termés 21°/_o.

Amint ezen számok mutatják, habár valami jó állapotról egészben véve nem igen szólhatunk, a helyzet mégis, tekintettel a gyakran előfordult rossz termésekre, középszerűnek jellemzi magát s következőleg az elért haszoneredmények szintén csak igen mérsékeltnek mutatkoztak. Ezen állapot magyarázza azon sokszor hallhatott panaszokat, melyek a lefolyt idő alatt gazdáink részéről nyilvánítottak, nem alap nélkül és szemben a rajzolt nem kielégítő gazdasági helyzettel, természetesen annál súlyosabban hatottak a földbirtokos osztályra mindazon terhek, melyeket neki az adózásban, az urbéri kárpótlásban, a drága napszámban, a régi terhek vitelében és a fölszereletlen birtokok berendezésében, a gyakran ismétlődő károsodásokban elviselni kellett. És ezen helyzet, a földbirtokosokra nézve még annál fogva is sújtóbb volt, mert amint a közölt adatok mutatják, épen az 1848 után következett első évtized, az 1850—60-iki, volt terméseiben egyuttal reá nézve a legkevésbé kielégítő.

Figyelmet érdemelhet gondolom az is, hogy az

ismertetett egyes vidékek adatai szerint, a felhozott gazdaságokban a lefolyt idő alatt, mely növények mutatkoztak legbiztosabbaknak ?

A fehérmegyei uradalomból igaz, csak a buzára nézve kaptam adatokat; de ezek azt mutatják, hogy a buza itt biztos termény, miután 30 év lefolyása alatt, a mint már kimutattam, ezen gabonaféléből 26 jó és közép termés és rossz csak 4 év alatt volt.

Azt látjuk továbbá adatainkból, hogy a buzára nézve a tiszai vidéken fekvő uradalom volt a leginkább kielégítő, mert itt az őszeből illetőleg buzából 30 év alatt szintén 25 jó és közép termésű év fordult elő, 5 rossz termés mellett. Ezen uradalomban, ugyanezen számokkal állanak a tavasziak is. Kedvező termény ezen uradalomban a kukoricza is, mely 30 év alatt 25 jó és közép termést és csak 5 rosszat mutatott. A repezénél már kevésbé biztosak az eredmények, noha még mindig elfogadhatók, miután ezen növényből 27 év alatt 19 jó és közép és 8 rossz termés fordult elő.

Az esztergomi vidéki uradalom buzaterméseivel már egy kissé hátrább áll, mint az említett két vidék, lévén ebben 30 év alatt csak 22 jó és középtermésű év, 8 rossz termés mellett. A tavasziakban nem igen van különbség, szemben a tiszai uradalommal.

Ugyanez áll körül-belül a csallókői gazdaságra nézve is, mely tüzetes hasonlítást azért nem enged tenni, mert részéről a bruttó pénzbeli jövedelmek mutattattak ki a termések helyett.

Legkevésbé kielégítők a bánáti uradalom termései; ugyanazon Bánáté, melyről azt hitték általában, hogy minden vidékeink közt, az önti legdusabban áldásait. És ez a közlött adatok tanulsága szerint nem úgy van.

Volt ugyanis itt a közlött adatok szerint a 30 év lefolyása alatt a buzából csak 17 jó és közép termés mellett 13 rossz termés. A tavasziak itt is úgy állanak mint a tiszai és esztergomi vidéken. A tengeri már ismét jóval alantabb áll, mint a tiszai birtokon, miután itt jó és közép termés csak 20 év alatt fordult elő, 9 év alatt pedig rossz termés volt, s egy évben semmi. Leg-

kiáltóbb azonban a repeze után elért eredmény, mely 30 év lefolyása alatt csak 14 jó és közép termést mutat, szemben 8 rosszal és ugyanannyi semmivel!

Tekintettel ezen bánáti egyáltalában ki nem elégitő termés-eredményekre, mennyiben kereshetjük az okot a kedvezőtlen időjárásban, s mennyiben a tán egészen meg nem felelő gazdasági eljárásban, a talajnak tulságos igénybe vételében s a hiányos megművelésben, azt én természetesen csak kérdésképen állíthatom fel, de meg nem határozhatom. A csekély eredmény mindenesetre fölhívja ez irányban a figyelmet, és a vidék helybeli gazdái adhatnak csak megfelelő választ. Én nem tagadom, hogy sokszor hallottam, miszerint a bánáti gazdálkodás hazánkban leginkább az, mely támaszkodva talajának jóságára, a gazdálkodási eljárásban legtöbb licentiát enged magának.

Figyelmet érdemlő még azon körülmény is, hogy az egyes rossz és jó évek egy-egy évtizedben, mely untig elég arra, hogy a gazdát fölemelje, vagy tönkretegye, miképen fordultak elő? Ez érdekében a közlött adatokból szintén meríthetünk némi világot.

Igy például a fehérmegyei uradalomban előforduló 4 rossz buzatermésből az 1870—1880-ik évtizedre 3 esik. Az esztergomvidéki uradalomban előfordult 10 rossz évből esik az 1850—1860-iki évtizedre 7. A pozsonyvidéki gazdaságban előfordult 6 rossz termés meglehetősen feloszlik, mert abból három az 1850—1860-iki; kettő az 1860—70-iki és egy az 1870—80-iki évtizedekre esik. A tiszai uradalomnál is kedvezőbb ezen feloszlás, mert a 30 év alatt előfordult öt rossz termésből kettő az 1850—60-diki, kettő az 1860—70-iki és egy az 1870—80-iki évtizedekre esett. Legrosszabb a helyzet végül ez irányban is a bánáti uradalomban, hol az említett 30 év alatt előfordult 13 rossz buzatermésből, három az 1850—60-iki, öt az 1860—70-iki és öt az 1870—80-iki évtizedre esik.

Ugy hiszem kedves barátom, hogy jelen levelemben adtam elég anyagot gondolkozásra mindenkinek, a ki gondolkozni akar.

XI.

Kedves barátom! Ugy látszik, hogy közléseim az elmúlt időnek terméseiről, az ország különböző vidékeiből mindinkább magukra vonják gondolkozó gazdáink figyelmét. Helyesen is van ez, mert hiszen minden haladásnak egyik legelső feltétele, a helyzetnek fölismerése. E nélkül gyakran megesik, hogy máshol vagy legalább is nagyobb részben, ott keressük a ki nem elégitő helyzetnek okát, hol az sajátlag nem fekszik. A feljebb jelzett érdeklődés ez irányu bizonyítékát látom abból is, hogy a napokban ismét kaptam egy igen érdekes és tanulmányos kimutatást, mely 1851-től 1880-ig terjed, mely egy Mosony megyében fekvő jól kezelt és rendezett terjedelmes uradalomból jött. Ezen kimutatás is csak a buza terméseire vonatkozik. Ez tehát már a harmadik kimutatás a Dunántul fekvő vidékről. Köszönettel veszem és tartalmát, mely szintén alkalmas világot képes kérdésünkre vetni, készségesen adom a következőkben.

Ezen kimutatás szerint volt a nevezett években, a szóban levő uradalomban a búzából, jó termés: 1851, 1854, 1856, 1857, 1861, 1863, 1864, 1867, 1870 és 1877-ik években, összesen 10 évben; közép termés: 1855, 1858, 1860, 1862, 1868, 1871, 1872, 1873 és 1874-ben, összesen 9 évben; gyenge termés: 1852, 1853, 1859, 1865, 1866, 1869, 1875, 1876, 1878, 1879 és 1880-ban összesen 11 évben.

Perczentekben kifejezve, volt a fentjelzett idő alatt:

jó termés 33⁰/₀, középtermés 30⁰/₀ és gyenge termés 37⁰/₀.

Legkevésbé kielégítő eredményt szolgáltatott a jelzett időben az utolsó évtized, mely alatt 4 év volt gyenge, 4 közép és csak két év jó. Az előbbeni két évtized ennél annyiból jobb volt, mert azokban csak 3—3 rossz, 3—3 közép és 4—4 jó termés fordult elő.

Hogy bővebben átérezhesük a beküldőnek termés-adatait, megjegyzem, hogy ezen uradalomban jó termés alatt catastrális holdanként értenek 12—15; középtermés alatt 9—11; gyöngye termés alatt pedig 6—8 hektolitert. 1200 négyszögöles holdakra átszámítva a közlött terméseket, esik azokból a jó termésnél egy holdra 9—12; a középtermésnél 6—9; és a gyengénél 4—6 hektoliter. Mutatják e számok, hogy az ezen uradalomban elért terméseredmények elfogadhatók.

Előre ment leveleimben, diagnózisát akartam adni gazdasági termelésünknek a lefolyt időre nézve, s úgy hiszem, hogy ezen cél minden gondolkozó olvasónál el is éretett.

A közlöttekéből látjuk, mily nagy volt a különbség a termésekben az egyes vidékeken, de látjuk egyúttal azt is, hogy valami nagy eredmények, egészen véve seholy sem érettek el; legkevésbé azonban ott, hol közhit és felfogás szerint, a legkielégítőbb terméseket szoktuk várni és keresni. Bánatot értem ez alatt, hol a jelzett eredmények valóban megdöbbentők s annál inkább azok, minthogy vele szemben a többi vidékek s különösen a tiszai gazdaság climaticus tekintetben, aligha különbözik valami nagyon és földminőségre nézve is jóformán megegyező.

Mennyivel kielégítőbbek mégis az eredmények itt az aradvidéki és bánátiakhoz képest. Miben volna ezen nagyban előnyösebb állapotnak oka kereshető, mint a gazdálkodási eljárásban. Az ismertett tiszai uradalomban voltam személyesen évek előtt, és tudom, hogy ott a gazdálkodás miképen gyakoroltatik. Megvan ezen uradalomban a teljes felszerelés, a szükséges igáserő és haszonmarha, megvannak a kellő gazdasági épületek, a

munkát kimélő és jól teljesítő gazdasági eszközök és gépek; megvan, ámbár nem olesón, a kézierő; meg vannak az adott helyzethez mért vetésforgások s nem hiányzanak azokban a helyes arányok a mesterséges takarmány s a gabona-termelés közt; valamint, hogy a jó és pontos művelésben és a földek rendszeres trágyázásában is lehetőleg gondos és kielégítő eljárás van életben. Megvan végül ezen uradalomban még az is, a mi fájdalom hazánk nagy birtokain csak igen ritkán és kivételesen található fel: t. i. a szellemi munkavezetők, azaz a gazdasági tiszteteknek szoros anyagi érdeklődése is az elérendő eredmények iránt. Ezen uradalomban egyszóval a procentuatió áll fenn már régi időktől fogva és ezen emeltyü az, mely az illető tiszteteket érdeklődésben a tulajdonossal egy színvonalra állítván, ellátja őket azon soha meg nem szünő tevékenységgel és gondoskodással, mely egyrészt a lehető legmagasabb eredmények előállításához vezet, másrészt pedig szakadatlanul lehető takarékosagra buzdít és ösztönöz.

Mielőtt a jelen tárgyamtól, keretében levelemnek, elválnék, egy szíves köteletséget teljesítek mindazon urak iránt, a kik kérésemre az ország különböző vidékeiből egész készséggel siettek velem közölni azon adataikat, melyeknek segélyével képessé váltam, gazdasági helyzetünkre, a jelzett irányban világot deríteni. Fogadják egyenként és összesen ezen kéznyujtásért a legmelegebb köszönetemet. Ha lesz valami hatása közléseimnek gazdaközönségünkre, az érdem nagyrészből nem sajátom, de az övéké inkább, mert én nélkülök csak sejtelmeket, nézeteket s gondolatokat hozhattam volna; velük azonban kezdet fogva, tényeket nyújtottam.

Kivánatos lenne valóban, ha gazdáink közül minél többen összeállítanák maguk számára, a mennyiben ez irányban megbízható feljegyzésekkel bírnak, lefolyt gazdálkodásuk tényleges eredményeit, s azoknak alapján mielőbb kivonnák a kivonható tanulságokat. Én úgy hiszem, hogy e cselekvény mindenkire nézve csak haszonnal járhatna, mert látnák ez által az elért eredményeket és ezen eredmények ösztönzésül és irányzásul

szolgálnának a jövőben teendő javítások és eljárásokra nézve, melyeket ha helyesen tűznének ki maguknak, e tényeket csak áldás követhetné.

Tudomásul vétele után az illusztrált gazdasági helyzetnek, én, kedves barátom! most még inkább és még határozottabban hangoztatom ha lehet az általam már nagyon régen emlegetett helyes arányoknak a fontosságát és szükségességét egész gazdasági apparatusunkban. Hisz mindenütt, a hol jobb eredményeket találtunk, tudtommal jobban is meg van feelve a helyes arányoknak. Ha valaha valami előttem kézzel foghatólag dokumentálta, az általam főelvül felállított helyes arányú gazdálkodást és berendezést, ugy a közlött termés-adatok tették meg azt félreismerhetlenül.

Ne késsenek tehát gazdáink, ahol csak tehetik, hirtelt adni az igének, és fogjanak hozzá mielőbb a szerint rendezni be gazdasági létüket. Nehány évi tapasztalás meg fogja már győzni őket, hogy az ut, a melyre léptek, jobb állapotokhoz vezet.

Nekünk e földön, mint nagy költőnk mondá, élnünk és halnunk kell. Elni ugy fogunk csak, ha nem zárkózunk el az okszerű gazdálkodás követeléseitől és ha megteszünk mindent, a mi kiadóbb és olcsóbb termeléshez vezet. Ekkor igenis nemcsak élni, de diszteni fogunk; ellenkező esetben bizonyosan kisiklik kezecinkből az ősi föld, és ha egyszer kisiklott, nem tudom hogyan és mikor fog az ismét ugyanazon kezekbe visszakerülni.

Van nekem még kedves barátom, ezen dologra nézve elmondani valóm, de levelcm kezdete ismét kiszoritván engemet a rendelkezésemre álló téréből, engedd meg, hogy azt a mit még idevágólag mondani akarok, egy következő levelcm számára tartsam fel.

XII.

Kedves barátom! Utóbbi levelem óta ismét érkeztek hozzám termésadatok; mi azt mutatja, hogy gazdáinknál az ez irányú érdeklődés nőten nő. Jött pedig az egyik adat, Pozsonymegyének róna vidékéről egy jól kezelt és berendezett birtokról, melynek tulajdonosa a vidék legjobb gazdái közé tartozik; a másik adat ellenben Torontálmegyére vonatkozik, hozzá értve a nemrég oda csatolt határóri vidéket is. Midőn ezen közléseket is szívesen megköszönném, nem tehetem, hogy tartalmukat legfőbb vonásokban legalább meg ne ismer-tessem.

A pozsonyvidéki adatok szólanak 1853–1880-ig, vagyis 28 évre. Szerintök volt ezen idő lefolyása alatt jó termés a buzából 10, középtermés 17 és rossz termés 1 évben.

Perczenteiben kifejezve tett a jó termés 36°/_o; közép termés 60°/_o; rossz termés 4°/_o. Az egyetlen rossz termés a jelzett idő alatt 1879-ben volt, a jó termések ellenben: 1857, 1860, 1861, 1863, 1867, 1872, 1874, 1876, 1877 és 1880-ik évben fordultak elő. Kitünő termésű évek voltak a jók között: 1860, 1861, 1874 és 1877-ik évben.

Bővebb értelmezésére ezen adatoknak megjegyzem, hogy rossz termés alatt értetik magyar holdanként: 4-től 10 mérőig; közép termés alatt 10-en felül 15-ig, s jó termés alatt 15-en felül 26-ig.

Ezen elért eredmények szintén igenis elfogadhatók

és újból azt tanusítják, hogy a jól berendezett és felszerelt gazdaságok mennyivel kevésbé érzetik a gazdával a mostoha időjárás befolyásait. Szintén érdekes tudni azon velem pár szóval közölt történeti fejlődést, melyen az ismertetett, körül-belül ezer holdon tulmenő gazdaság 1853-tól kezdve mostanig keresztülment.

Ez érdemben ugyanis a közlő ur a következőket mondja: A gazdálkodási rendszer mindjárt a határ tagosítása után megállapittatván; a buzatermés, tekintettel a talaj kizsartott állapotára, kezdetben kiméletesen üzetett. Az évek sorozatán azonban fokozatosan emelkedett.

A búzával bevetett terület az 1853-dik évben 90 holdra ment s most 220 holdat tesz.

Az összes eke alatt lévő terület 1000 hold.

Marhaállomány	1853-ban	1880-ban
Jármos ökör	28 darab	25 darab
Igás ló	—	8 "
Hízó ökör	12	42 "
Hízó juh	—	217 "
Tehenészet	36	109 "
Juhászat	930	365 "
Sertés	—	61 "

Ha ezen állományát az állatoknak, a jelzett két rendbeli időből egységre azaz juhra számítjuk át, egy nagy marhára tíz darab juhot véve, úgy 1853-nak az állománya 1680; az 1880-ikinek az állománya pedig 1753 darab juhra mutat és ez a gyarapodást a jelenben 1073 juhban szemlélteti. Lévéen pedig a gazdaság területe egészben, mint említém, ezer holdon tul, esik egy magyar holdra mintegy 2·7 juh, mely állapot az országban található ez érdemi helyzetet közel megháromszorozza. Ezen aránylag szép marhaállomány magyarázza egyuttal a birtoknak elfogadható termését, buzában és egyéb terményekben.

Átmegyek most a torontálmegyei állapotok ismertetésére, melyekre nézve mint tudod, egy nagy uradalomnak az adatait előre ment leveleim egyikében már közöltem; miután azonban a jelen adat az egész me-

gyére, és így egy igen tekintélyes területre szól, adom azokat is egész készséggel.

A közlött adatok szerint, melyek 1850-től 1880-ig, tehát 30 évre szólanak, voltak Felső-Torontálban a termések: repczéből jó termés 5; középtermés 11, rossz termés 12 és semmi termés 2 évben. Buzából ugyanitt: jó termés 8, közép 12, rossz 10 évben. Árpából: jó termés 24, közép 5, rossz 1 évben. Zab- ból: jó termés 22, közép 7 és rossz 1 évben. Tengeriből: jó termés 18, közép 5 és rossz 7 évben.

Feltűnő tény felső Torontálban az, hogy a tavasziak szemben az ősziakkal oly tetemes mértékben nyújták biztosabb terméseiket, mi a helybeli gazdára nézve mindenesetre egy oly fontos ujjmutatás, mely figyelmen kívül nem hagyható, s mely annál inkább oda utal, hogy az ősziak számára minél nagyobb tökélylyel hajtassék végre a talajnak megművelése és előkészítése.

Az, a mit felső Torontálra nézve közöltem és mondottam, alig számbavehető különbséggel áll alsó Torontálra, sőt a végvidékre is, csak hogy ez utóbbi helyen repeze-termelés kimutatva nincs.

Perczenteiben kifejezve az ismertetett állapotot, volt: repczéből: jó termés 17, közép 36, rossz 40 és semmi termés 7°/_o. Buzából jó termés 27; közép 40; rossz 33°/_o. Árpából jó termés 80; közép 17; rossz termés 3°/_o. Zabból: jó termés 74; közép 23; rossz termés 3°/_o. Tengeriből: jó termés 60; közép 17 és rossz termés 23°/_o.

Nagy figyelmet érdemel, a torontáli gazdákra nézve, azon valóban nem örvendetes tény, hogy a repeze a közlött adatok tanúsága szerint oly nagy mértékben bizonytalanak mutatkozik oly annyira, hogy ennél a rossz termés 40, a semmi termés pedig 7°/_o-ben fejezi ki magát. Ez ismét egy oly jelenség, melyet a torontáli gazdáknak okvetlenül figyelembe kell venni és rajta segíteni tán azáltal, hogy e bizonytalan jövedelmű tényezőnek mértékben túl ne adjanak tért, és a mit belőle termelnek, annak a lehető legnagyobb tökélylyel ké-

szítsék elő a megfelelő talajt. A felhozott számok tanúsága azt mutatja legalább, hogy a repceze Torontálban ma már egy igen süppedékes és csalóka alap. Belőle tehát kevesebbet kell vetni és jobban művelni, s meg lehet, hogy ma már számára a rendszeres trágyázásról is gondoskodni kell.

A rossz és semmi termések okai Torontálban beküldő által a következő kalamitásokban jelöltetnek meg. A repceznél például a leggyakrabban előforduló baj: a fagy és a sok nedvesség. A lefolyt időben ugyanis hét évben pusztult el a repceze kifagyás, öt évben pedig a vizek vagy túlságos nedvesség által. E bajokon kívül 1859-ben a féreg és 1863-ban a nagy szárazság tette tönkre a termést.

A búzánál továbbá öt év alatt a rozstda, két évben a tavaszi kifagyás, 1863-ban a szárazság, 1865-ben a túlságosan elszaporodott egér és 1869-ben a téli fagy pusztított.

Az árpánál és a zabnál az egész idő alatt csak két év volt rossz és mind a kettőt a túlságos szárazság okozta.

A kukoriczánál végül, négy esztendőben a megérés előtti dér és fagy, két esztendőben a szárazság, és egy esztendőben a féreg okozta a károkat.

Hogy Torontálban a repceze és buza oly gyakran megcsalja a gazdát, annak szerintem, mint már itt-ott jeleztem is, alkalmasint a földnek elkészítése körül meg nem adott kellő gondosság és praecisio szolgálhat okul, de másrészt azt is hiszem, hogy a minduntalan változó időjárás a tél folyama alatt, mely egyszer a földet megfagyasztja keményen és csakhamar reá szokatlan szép napjaival ismét felengeszteli, másszor hóval fedi a vetéseket s azt ismét csakhamar elolvasztja, döntő befolyást gyakorolhat a bizonytalan termésekre. Mutatja ezt azon hasonlíthatlanul nagyobb állandóság a termésekben, melyet szemlélünk a tavasziaknál, melyek természetesen nincsenek már kitéve a feljebb jelzett gyakori időváltozásoknak.

A torontáli gazdákat illeti meg kétségkívül első

sorban ezen megjegyzések fölött gondolkozni, és ha helyesnek találják, eljárásukat a jövőre, azoknak figyelembe vételével irányozni. Én, ha torontáli gazda volnék, mindenesetre megpróbálnám redukálni a repce-termelés területét, a legnagyobb gonddal megadnám annak a tökéletes mívelést és trágyázást; a búzánál hasonlóan kitűnő figyelmet fordítanék a föld megmívelésére, és bevetett ugarok vagy éppen kukoricza után búzát nem vetnék; s azon lennék mielőbb, hogy ha ugaromat termékenyíteni nem tudnám, a buza csak tiszta ugarba vettessék. A tavasziakra pedig, melyek oly biztosaknak mutatkoznak, szintén a legnagyobb mívelési gondot fordítanám. Szóval én azt hiszem, hogy Bánátban is nagyon elérkezett már az ideje a rendes vetésforgások megállapításának, a takarmány-termelés helyes aránya behozatalának és a földek rendszeres javításának. Ezen felfogással járva el az ottani gazdálkodásban, lehetne idővel virágzó állattenyésztés is, mely ma köztudomás szerint egyáltalán nem áll helyes arányban a többi termelési tényezőkkel. Gondolkozzanak ezekről az illetők és úgy hiszem, hogy nem fognák kárát vallani, ha követnék, egyelőre legalább próbául, a tett figyelmzettetéseket.

XIII.

Kedves barátom! Előre ment levelemben azon okokat törekedtem kijelölni, melyek mostani gazdasági életünket szülték, s melyek egyttal félreismerhetlenül tényezői voltak azon helyzetnek, a melyben hazánk mezői gazdasága, a gazdaközönség s a birtokos osztály jelenleg létezik.

Leveleimnek célja nem lehetett az egész kérdést részletesen kifejteni és magyarázni, mert hiszen akkor egy terjedelmes könyvet kellett volna írnom, hanem igenis csak akartam, hogy gondolkozóbb embereinket oda vezessem azon okok és forrásokhoz, melyekből a mostani gazdasági helyzet bajai származtak és folyvást származnak. Ha sikerült ez érdeemben jobbjainkat azon meggyőződésre vezetni, hogy a jelzett bajok csakugyan döntő befolyást gyakoroltak mostani gazdasági helyzetünkre, úgy azon fáradság, melyet leveleim írására fordítottam, nem elveszett munka, sőt szeretem reményleni, hogy azon ösztönzésnél fogva, melyet azok nálamnál avatottabbakra gyakorolhattak, csak további indokul szolgálhatnak különböző irányokban, de egy célra törekvő munkásságnak kifejtésére.

Te, kedves barátom, mint gazdasági életünk egyik érdemes veteránja, ki egész életeden át hazánk e nagy érdekének állottál szolgálatában, nagyon jól fogod tudni, hogy nekem helyzetünk s annak okai ismertetésénél egy kissé távolabbra kellett visszanyulnom és tekintenem az elmúlt időkre. Jól tudod, hogy 1848 volt sajátlag ez

irányban azon idő, mely gazdasági életünkre nézve a nagy fordulatot meghozta, és hogy ezen időtől fogva kezdődik azon új aera, a melyben élünk, és a melynek napszámossai vagyunk. Ha beszélünk a jelenről a nélkül, hogy visszatekintenénk a multra, nem értenénk meg kellőleg helyzetünket, holott a multba való visszatekintéssel minden érthetőbb és világos lesz előttünk.

E felfogástól vezéreltetve kellett oda utalnom a következőképen s mélyen beható tényre, mely az urbéri viszonyoknak rögtöni megszüntetése folytán összes gazdasági életünkre, ellenállhatlan erővel gyakorolta romboló hatását. Ha olvassuk néha a lapokból, hogy egyik-másik európai iparos államban több vagy kevesebb nagyobbszerű gyárban, a munkások százai vagy ezrei, pár garas kereset követelés miatt strikeolnak, részvétellel nézünk ezen tényekre, és az illetőket, kik tőkéiket hasonló vállalatokba fektették, sajnáljuk s kívánjuk nekik a fenforgó bajok mielőbbi eligazítását. S mik ezen bajok ahhoz képest, a mi nálunk 1848-ban a mezőgazdasági termelés óriási apparatusában történt? Lehet mondani, hogy semmik! Azokról mégis az egész világ lapjai mint nagy kalamitásról beszélnek, holott a nálunk beállt nagy mezőgazdasági strikeről, ugyszólván alig beszélt valaki, és ha beszélt, a megtörtént dolgot mint örvendetes eseményt üdvözölte. Nagy haladásnak tekintették mindenfelé, mert arra, hogy a földbirtokos osztályból mi lesz, ha egyszerre elveszti gazdasági termelésének minden feltételét, senki sem gondolt. Nem gondolták meg azt sem, saját vezérférfaik sem, hogy ezen rögtönzés a magyar nemzet javát tette ki egy oly megpróbáltatásnak, melyből, ha épen kiszabadulhat csak a kisebb része is, már sok történt. Isten mentsen meg minden országot hasonló kísérletektől, melyekre amint más helyen érintettem is, szükség egyáltalában nem volt, minthogy a czélt, melyet mindenki akart, más uton és módon is el lehetett volna érni, rombolás és pusztítás nélkül! Ki tudná megmondani számát azoknak, kik birtokosaink közül tisztán ezen rögtönzésnek lettek áldozatai?

Ez volt szerintem az első csapás, mely hazánk birtokos osztályára az 1848-ki rögtönzés által méretett és pedig számtalan esetben halálosan.

Ezen elhullt derék nemzedék helyébe, kik léptek! azt hamarjában megmondani nem is tudom. Fogják-e ezek pótolni a rögtönzött intézkedésünk által elpusztítottakat, az mindenesetre egy kissé kérdéses, noha egyáltalában hosszú idő múlva, lehetetlennek nem tartom, hogy pótolják.

Es ezen csapásra jött csakhamar azon szerencsétlen harc, mely hazánknak ismét oly sokba került, és legjobb fiait kívánta áldozatul, és ezek szintén nagy részben a földbirtokos osztályból kerültek ki, és midőn az annyi áldozatokba került önvédelem lezajlott és annyi értéket, munkaerőt, falvakat és városokat részben elpusztított s részben megrongált, utána ment azon sok millióra menő papírpénz is, mely akkor az országban létezett. Ez volt a második nagy csapás, mely hazánkat s főleg annak birtokos és földművelő közönségét érte.

Es a midőn ezen rombolások és csapások lezajlottak, ott állt a birtokos osztály üres kézzel, terhekkal megrakodtan, megtörve és remény nélkül arra nézve, hogy volt létezésének romjaiból mikép alkosson magának ismét fészket és tűzhelyet? A nép is sokat áldozott és vesztett ezen időben, a legnagyobb baj azonban, a mely őt érte, azon megzavarodás volt, melyet nála a meg nem értett események okoztak. A helyett, hogy a felszabadult kezeket azonnal értékesíteni ment volna, évekig tétlenkedett és még magának is csak immel-ámmal dolgozott. Ezen idő volt a népnél bölcsője azon meg nem engedett áhítóságoknak, melyekkel kaptájára az urbéri viszony megoldásának, egyéb uri birtokok felé is tekintetni kezdett. Gondolá nem egy, hogy a mint megkaptuk a volt urbéri földeket és felmentettünk minden viszontszolgálat tételétől, úgy tán kaphatunk a volt földbirtokosok egyéb birtokaiból is legalább egy részt még. Ezen gondolkozásnak félreismerhetlen nyomairól nem egy esetben lehetett félreismerhetlen tudomást venni.

A sajnálatosan megzavart gazdasági termelésre,

mely szemben az 1848. előtti állapottal, hasonlíthatlanul megromlott és meggyengült, jöttek nemsokára és rohamosan a különféle közterhek és adók, melyekből az oroszlátrész ismét a földbirtokokra esett, közvetve vagy közvetlenül, holott ugyanekkor a hazai gazdasági termelés egyáltalában nem lévén, nem lehetvén, idő rövidsége és a szükséges eszközök hiánya miatt, actiora képesítve, érzékeny terhelhetés helyett sajátlag kiméletet kívánt volna. Amde ezen kiméletet, az idő parancsoló hatalma megadni nem engedte, és így azon helyzetbe jutottunk, hogy a megerősödés előtt elviselni kellett közadók és terhek, melyeket későbbben, a megerősödés után könnyebben elviselhettünk volna, fokozott arányban és mértékben súlyosodtak reánk, és egyuttalhátráltatták az ország gazdasági termelésének gyorsabb megizmosodhatását is. Azon idő, melyben ez történt, volt a gazdasági pangás és romlásnak legsúlyosabb szaka, és annak hatása alatt történt a legnagyobb mérvű hanyatlás.

Az első reménysugár jobb állapotok felé, az urbéri kárpótlás évek mulva történt megvalósulásában mutatkozott. E nélkül a hanyatlás még nagyobb lett volna, és habár e jelzett tény, mértékei szerint nem is tekinthetett kielégítőnek, jótékonyan hatott az mégis, a csaknem mindenéből kifosztott földbirtokos osztályra. Hogy e ténynek hasznát nagyobb mértékben a tőkepénzes osztály élvezte, az a dolog természetében feküdt és épen az által készítettett elő, hogy a földbirtokosok közül a legtöbb borura-derüre kénytelen volt kárpótlási papírjából minden áron pénzt csinálni, hogy megszorult helyzetében úgy a hogy magán segíthessen. El kellett némitania terheinek égető voltát s be kellett szereznie, munkaerőtől megfosztott gazdasága számára, legalább a legszükségesebb dolgokat. A nyert és olcsón értékesített kárpótlás, egyszóval néhány év alatt el volt költve s be lett, a hol lett, ruházva, a gazdasági termelés pedig, a berendezésre szükséges eszközöket csak a legkevesebb helyeken nyerhette meg. Meddig tartott ezen idő? azt nem igen kérdezhetem, mert szerintem az még mostan is tart, és nem tudom, hogy hány év lesz arra

nézve szükséges, hogy mondhassuk, hogy Magyarország gazdaságai, istennek hála, ma már be vannak rendezve! Pedig kedves barátom, csak arra, ha e percz bekövetkezett, leszünk a minden irányban mutatkozó versenyekkel szemben kellőleg erősek és harczképesek! Mi ezen időt, kedves barátom, aligha érzük meg.

XIV.

Kedves barátom! A multkori levelemben említett bajok, melyek gazdasági életünket érték, nem voltak az egyedüliek. A lefolyt idő alatt jöttek ezekhez még számos mások is, melyek összevéve mind a gazdasági termelést és a mezőgazdát sújtották. Ilyenek, a mint kimutatni törekedtem, a számos rossz termésű évek, a nagyban felszökött munkabér, vizek által okozott károsodások, marhavész, szárazság s többféle. Hogy a rossz termések mily számban és mily sűrűn fordultak elő, azt a leveleim folyamában felhozott adatok az ország különböző részeiből eléggé illusztrálják és nagyon is érthetővé teszik azon értéksülyedést, mely a földbirtokot illetőleg az országban kisebb-nagyobb mértékben tapasztalható. Szerintem ugyanezen rossz termések teszik érthetővé azon nem örvendetes stagnációt, sőt helylyel-közzel nem jelentéktelen apadást, mely az utóbbi népszámlálásból felismerhető; sőt ugyanezen mostoha termések fejtik meg annak okát is, hogy hazánkban pár év óta, a felföld némely megyéiből a kivándorlás is, nem jelentéktelen mérvben, már ténynyé vált.

Mindezen jelenségek, kedves barátom, a gondolkozó hazafira nézve valóban szomorítóak, és önkénytelen oda hangolják őt, hogy kérdezze: meddig tart ez még így, és miáltal lenne gát vethető a beállott hanyatlással szemben?

Felvetni e kérdést sokkal könnyebb, mint arra

megállhatólag felelni, miután a szükséges segély ez irányban nagyon is sokoldalú, és rövid idő alatt egyáltalában meg nem adható. Nem is fogok én ez okon, a jelzett irányban részletesen és kimerítőleg nyilatkozni, mert hiszen egy ily eljárás leveleink keretébe nem fér, és azokban csak a legfőbb vonásokban markirozhatók azon mozzanatok, melyektől idővel, hazánkra nézve, jobb állapotok várhatók.

És habár a helyzet, melyben hazánk gazdasági életében létezik, rajzaini és felfogásom szerint valóban aggályos, azt gondolom mégis, hogy a bajok legnagyobb részén, mai nap talán már tustünk, noha tömérdek a teendő még, és azoknak teljesítése nemzedékek életére fog átnyulni.

A mi a nagy kríziseket nem birta ki, az kedves barátom mind elhult, és a mi még fennáll, az ugy hiszem ki fogja már birni kellő intézkedések mellett, a fennállást és jobb állapotra való fejlődést. Már maga azon tény, hogy az eddig meglevő birtokok a nagy rázkódtatásokon tustetek, zálogul szolgál arra nézve, hogy a jövőre annál inkább fennmaradjanak, meg kell azonban tenni velük és irányukban, mielőbb mindazt, a mi e célra szükséges és jobb állapotokhoz vezethet.

Nagyobb birtokaink jobb állapotba való helyeztetésére első sorban a megfelelő eszközöket és módokat csakis ezen birtokoknak tulajdonosaitól származható helyesebb eljárás eszközölheti. Ezen birtokainknál azon kell lenni az illetőknek, hogy gazdaságaikban a termés különböző tényezőinek mielőbb megadassék az egymáshoz való helyes arány, és hogy azon egyoldalú gazdálkodás, mely eddig az országban túnyomólag szokásos, mielőbb végét érje. Napjainkban már, hol a gazdasági termés oly drága és annyira üzletszerű foglalkozás, egy kártyával többé játszani nem lehet; igaz ugyan, hogy körülményeink közt, a gabonatermés azon tényező, mely a gazdát legbiztosabban és legkönnyebben vezetí pénzhez, mindazonáltal ezen célra való törekvés csak ugy gyakorolható állandón, ha a gabona és takarmánytermelés, az állattenyésztéssel szakadatlanul kar-

öltve jár és ezáltal gondoskodva van arról, hogy egy rossz gabonatermés folytán ne jöhessen a gazda egyszerre azon helyzetbe, hogy mivel csak a gabonával foglalkozott egyedül, minden jövedelem nélkül maradhasson. Ily formán a jövőben: már gazdálkodni nem lehet és nem szabad, hacsak létezésünket mind untalan ki nem akarjuk tenni kríziseknek. Említettem a multkor egyik levelemben, hogy egy barátom, ki különben igen jeles gazda, csak az által került el gondolom 1879-ben gabonájának teljes meghiusulása folytán a deficitet, mert azt virágzó állattenyésztése és hizlalása által, teljesen ellensúlyozhatta nemcsak, de számára még tiszta jövedelmi felesleg is szépecskén maradt.

A nagybirtokoknak egy szóval rendezni kell magukat egészséges actióra, más szóval lehető olcsó termelésre, adott helyzetük és körülményeik szerint. A kinek még sokkal több a birtoka, mint a mennyivel saját vagy beszerezhető pénzerővel bír, annak nem marad más hátra, mint tulajdoni birtokának egy részén oly móddal, mint körülményei, melyek közt él, azt előnyösebben tenni engedik. Lesznek esetek, hol talán az eladás, habár most hamarjában, midőn a földérték süllyedt, azt nem is teheti, de a helyzet javulásával, pár év múlva tán sikerrel eszközölhető. Ez az egyik expediens, mely a birtokosok közül sokakat azon helyzetbe hozhat, hogy az eladás útján nyert pénzzel, a megtartott részeket helyesen fölszerelheti és azt olcsóbb termelésre emelheti. A hol pedig eladással nem segíthet magán a birtokos jelenleg, ott meglehet, hogy a bérlés útja mutatkozhatik célra vezetőnek. Lesznek és vannak is, kétségkívül viszont számos oly helyzetek, hol a birtokos czélszerű kölcsön-kötéssel szerezheti meg birtoka be rendezése és fölszerelésére a szükséges pénzbeli erőt. A mai idő ez irányban már istennek hála, sokkal jobb a multnál, mert hiszen jóra való jelzálógra, ma már használható kölcsönöket nyerhet a gazda, nem egy pénzintézetnél.

Kövessen azonban a birtokos a jelzett irányban, bármily utat: a cél, melyretörekedni kell az, hogy a

gazdasági termelés megállapítása, a berendezésnél alkalmazandó helyes arányu eljárásra legyen fektetve. Valamint egy oly hadsereg, mely csupa gyalogságból állana a hadviselés mai kifejtett állásánál fogva hadseregnek nem tekinthető: szintugy azon gazdaság sem tekinthető egészséges gazdaságnak, melyen csak, vagy igen tulnyomóan, a gabonatermelésre irányulna minden eszközés. Ilyetén egyoldalúság csakhamar lakolásra vezet. Gazdaságainknak tehát mielőbbi összhangzatos berendezése és felszerelése, a mire én már körülbelül harmincz év óta figyelmeztetem minduntalan gazdáinkat, azon jelige, melyre rendületlen meggyőződéseim szerint lehet csak elmondani: sub hoc signo vinces. Erre kell tehát törekedni szakadatlanul, és az akadályokat, melyek ezen cél elérésének útjában állanak, mielőbb s tágitás nélkül eltávolítani s legyőzni szükséges.

Hogy az itt jelzett összhangzatos berendezését és felszerelését birtokainknak eszközölni nem könnyü feladat: azt jól tudom; de mivel azt is tudom, hogy a nélkül kiadó, hasznos és olcsó termelésre nem juthatunk el soha, ezen ut követését és ajánlatát folyvást és folyvást sürgetni, mint mellőzhetetlen feltételét gazdasági prosperitásunknak, én sem szünhetek meg, mig tollamat bírom soha.

Hogy ezen tanács nem hiu, nem elméleti s nem alaptalan, azt a szives olvasó félreismerhetlenül láthatja csak azon adatokból is, melyeket levelcimben a lefolyt évek alatt volt termések kitüntetésére különböző vidékeiről az országnak adtam. Mindazon gazdaságok, melyek ez irányban jobb termés-eredményeket hoztak, mondhatom, mert mindannyit ismerem, berendezés és felszerés dolgában jobban is állanak. Rajtuk tehát az idő viszontagságai sem okozhattak annyi kárt, mint okoztak a többin, hol a berendezés és felszerelés dolga rosszabb és nagyon sok kívánnivalót hagy még.

Ezen elvitázhatatlanul előttünk fekvő példa mutatja, kétségbe nem vonhatólag, hogy a kijelölt utat bizton követhetjük és követnünk kell.

Angliában, hol a gazdák s a gazdálkodás általában

oly magas fokán állanak már a tökélynek, régi időktől fogva szokásban van, a gazdaságok berendezésénél másoknál is keresni tanácsot, és ott ez irányban egy osztálya fejlődött ki a berendező gazdáknak, kik meghívására az illetőknek, e tekintetben tanácscsal, tervezetekkel, költség számításokkal és a berendezés keresztülvitelénél a birtokos vagy bérlő gazda szolgálatára állanak. Nálunk persze ily egyénekről az élet még nem gondoskodott, mert a gazdaságok helyes berendezését valami különleges föladatnak eddig nem tartottuk. Az ily berendező gazdák pedig nálunk is nagyon elkelnének, és én azt hiszem, hogy a culturmérnöki intézmény is, mely csak pár év alatt létezik bár, mégis oly szép sikerűnek és fejlesztő hatásúnak bizonyult, zálogul szolgálhat arra nézve, hogy a jószág berendezés keresztülvitelénél e célra alkalmas emberek igénybevétele, nagymérvben siettetné a jószágaink helyesebb arányokra való eljuttatását. Hisz a berendezés jó keresztülvitele nem mindennapi dolog, és ha a fejlettebb angol gazdaság terén, a gazda nem tartja feleslegesnek ez irányban szakavatott emberek tanácsát és segélyét igénybe venni, úgy nálunk, hol e téren aránylag oly kevés alkotás létezik, melyről el lehetne mondani, hogy a mértéket megüti, annál inkább indikálva volna a jelzett eszközlésnél már szakavatott egyének segédkezését is igénybe venni. Ha többen keresnének ez irányban bebizonyult rendező tehetségeket nálunk is, úgy valószínű, hogy idővel ily forma emberek, a szükséghez képest találhatók is lennének. Én e dolgot kedves barátom, mindenesetre tartom oly fontosnak, mely nagybirtokosaink részéről figyelembe vételt érdemelne.

XV.

Kedves barátom! Mióta hazánkban, mezőgazdasági cultura és haladásról beszélhetünk, ezen haladásnak kezdeményezői és zászlóvivői bátran lehet mondani, hogy mindig az egyes nagybirtokok, az ugynevezett uradalmak voltak. A kezdeményezés ez érdemben visszamegy már a mult század végére, a midőn, hogy egy nagybirtokát hazánkknak megnevezzem, a fehérmegyei Ercsi uradalom volt az, hol a lángeszű báró Lilien, erélyes kézzel és szerencsés felfogással, keresztülvitte mintegy huszonötezer holdon a majorsági nagyban gazdálkodásnak mintaképét. Ezen nagyeszű ember, már akkor ugy rendezte be a nevezett uradalmat, hogy az mai napon is még sok, igen sok uradalomnak példányul szolgálhat, valamint hogy a nevezett időtől fogva igen számos dunántuli uradalom e szerencsés kezdeményezés által megjelölt irányban követte azt és nyomdokain haladott a jobb gazdasági berendezkedésnek. Az alcsuti uradalom, a jeles kulturalis szellemű főherczeg nádornak tulajdona, volt tudtommal az első közt azon uradalom, mely ugyancsak báró Lilien tanácslásai és példaadása nyomán szervezkedett csakhamar oda, hogy ezen uradalomból is egy második mintaképe keletkezett a helyesen berendezett hazai uradalmaknak. A kettő közt a különbség abban állt, hogy Alcsuton minden, a mi építkezés és faültetés dolgában történt, szebb volt és többre került, mert a nádor kertészeti s építkezési hajlama a nagyobb költséget nem sajnálta ezen beruházá-

soktól, miután ő egyuttal aicsuti uradalmában magának egy szeretett tartózkodási helyet is akart alkotni.

E példákat követték idő folytán az országban sok más uradalomban is, és hol több, hol kevesebb szerencsével alkották meg példányait a gazdasági jobb és szebb berendezéseknek.

Az e kategóriába tartozó uradalmakat, egyenként felsorolni nem czélom ezuttal, mert én jelenleg csak a kiindulásra akartam visszavezetni az olvasó figyelmét.

S miből állt sajátlag a Lilien alkotta berendezés az Eresi-uradalomban? Nem másból, mint: a helyes arányok követelésének teljesítéséből.

A huszonötezer holdnyi uradalmat, először is külön osztotta önálló gazdaságokra, a minőt teremtett vagy hetet. E gazdaságok központjába helyezte a tiszti lakást és a körül koncentrikus alakban a gazdasági épületeket. Ezek körül bizonyos aránylagos legelő területet hagyott faültetésekkel szegélyezve a czélból, hogy a juh bizonytalanabb időjárásu napokon ne legyen kénytelen messzire távozni a majortól. E legelőt négyszögben környezték az ugynevezett kisebb táblák, melyekben mindenféle takarmány és ipar növények, úgy mint: luczerna, baltaczim, festő buzér, dohány, napraforgó s több effélék termeltettek, és a hol egyuttal azon kísérletek is foganosítottak, a melyektől az alkotó jó eredményeket várt, de bizonyosságot még nem birt. E táblákat környezték, hasonlólag négyszögben, az ugynevezett nagy táblák, melyeken a megállapított vetésforgás szerint, termeltetett nagyban repcze, buza, árpa, zab, kukoricza, burgonya s takarmánynak, helyes arányban luczerna, zabos bükköny stb., végül e táblák szélein, különösen ott, hol a talaj természete ugy hozta magával, feküdtek a szükséges természetes legelők.

Ez alapgondolat szerint voltak, jobbára minden egyes gazdaságai berendezve.

Látni való ebből, hogy a téri berendezésnél már figyelem volt fordítva arra, hogy a majornak s a gazdasági épületeknek központba való helyezése által, a közlekedési távolságok lehetőleg megrövidíttessenek és

igy a fogaterőnek, a gazdasággal való közlekedésében, minél jobb kihasználása foganatosittassék.

Minden ily gazdaságnak meg volt a maga pálinkaháza és száraz malma, melyekben a termelt burgonya pálinkává főzetett, és a malomban a cselédség őrési szükséglete kielégítettett.

A szükséges fogaterő ökrökből és lovakból állt, lévén ez utóbbiakból minden gazdaságban három négyes fogat csupa kanczákból, melyek az előforduló fuvarozásokat és a kapanövények körüli kapálást és töltögetést gyorsabban végezték.

Az egyes gazdaságok haszonmarhája juhokból állt főleg, és sertés meg gulya csak oly helyeken volt, hol a vízjárásnak kitett területek, czélszerűen, más állattenyésztést nem igen engedtek meg.

Az egyes gazdaságok körülbelül 3—4000 holdra mentek és azokban a kisebb s nagyobb táblák, fákkal szegélyezett utak által hasítottak keresztül, egyenes vonalakban a szükséges irányban.

Dióhéjba szorítva, jellemzését adtam a Lilien féle berendezésnek, mely főleg azzal is ajánlotta magát, hogy a gabona- és takarmánytermelés közt, minden egyes gazdaságban megvolt a kellő összhang, valamint hogy azon tekintet sem tévesztetett szem elől, hogy a földek műveléséhez szükségelt vonó erő és a takarmányt felhasználó haszonmarhaállomány, és a szükséges trágya előállításáról is kellőleg gondoskodva legyen. A mesterséges takarmánytermelésre pedig annál nagyobb figyelem volt fordítva, mert az egyes gazdaságok nagyobb részt fensikon fekvődvén, természetes rétekekkel az egész uradalom nem rendelkezett. Megjegyzem még, hogy a gazdasági épületek igen szépen voltak ugyan elhelyezve, de egyuttal rendkívül olcsón építve. Ezekben a látogató valami fényűzést ugyan hasztalan keresett volna. Jó vályogból falak, egy kis téglalapra s rendszeren nádtetőből álltak ezek. Nem terhelték tehát, mint sok más helyen látjuk, a nagy költséggel készült drága épületek a termelési számlát fölösleges kiadással.

Ez volt képe körülbelül az Ercsi-uradalomnak a

multban, a midőn báró Lilien azt megalkotta. És az credmények, a melyeket ő elért, tudom, hogy igen fényesek voltak. Szép és jó állapotban van ezen uradalom ma is, csakhogy az eredeti berendezésben később történt némi változtatások, nevezetesen az egyes gazdaságokból elvett pálinkaházak, és azoknak központosítása egy helyen, véleményem szerint az egésznek javára nem szolgált. Ezen intézkedés által felszaporodott nagymérvben a burgonyának és mosléknak össze és széthordása folytán a fuvarozás és megfogyott e miatt a földművelésre szánt igaerő.

Visszatérve tárgyamhoz, újra mondom, hogy hazánk nagybirtokai, ha a tulajdonosok által kellőleg berendeztetnek, közgazdasági tekintetben is nagy fontossággal bírnak, mert azokból példaadás útján terjed szét egyelőre közvetlen környezetükben, később tovább is a jobb gazdasági kultúra elfogadása és behozatala. Azért méltán örömmel szemlélhetjük, ha hazánk egy-egy vidékén ily értelmű majorsági gazdálkodás létre jön és sikerrel gyakoroltatik. Nemcsak az illető tulajdonos veszi ennek hasznát, hanem részesül e haszonban az egész vidéken lakó gazdaközönség is, ha látni és tanulni kíván.

Ezért szóltam kedves barátom, nagyobb gazdaságainkról különösebben, mert ezeknek lehet eddig is főleg köszönni, hogy gyakorlati példaadások által, a közép és kisebb birtokos-osztálynál eddig is tapasztalható előbbre haladás gyökeret vert.

Határozott meggyőződéseim, hogy uradalmaink példaadása nélkül, gazdasági haladásunk a jobb eszközök alkalmazása s a mesterséges takarmánytermelésnek elfogadását illetőleg még most is sokkal hátrább állana, mint tényleg áll. Ezért törődöm én uradalmaink gazdasági állapotával, és ezért óhajtom, hogy most, midőn e területek a leveleimben jelzett kríziseken átmentek, mielőbb berendezzék magukat olyformán, hogy tulajdonosaik is jobban érezhessék magukat, és hasznos példaadásukkal minél nagyobb körben buzdítólag hathassanak az ország kisebb-nagyobb gazdáira.

XVI.

Kedves barátom! Hazánkban, istennek hála, vannak számos nagyobb és kisebb uradalmaink, melyeken a gazdálkodás példás renddel és jó eredménnyel gyakoroltatik. Ilyenek például a mult levelemben említett két uradalmon kívül, a bélyei, a magyar-óvári, a mágocsi, a tótmegyeri, a stomfai, a kapuvári, a lévai, a lángi, a déghi, az enyingi, az ozorai, a dombovári, a kaposvári, a keszthelyi, a csurgói, a csáktornyai, az érdi, a kálózdi, a lovasberényi, a jankováczi, a vacsi, a kigyósi, a tóthi, a bajna-biai, a bóli, a csákvári és sok más, melyek hamarjában eszembe sem jutnak.

Ezen és más uradalmaknak már említett hivatásukon túl egyik közgazdasági fontosságuk abban is fekszik, hogy külkereskedelmi actiónkban bizonyos terményekkel: u. m. jeles és egyöntetű búzával, repcével, gyapjuval s hizlalt marhával, első sorban hivatvák a mutatózó keresleteket kielégíteni, s midőn a jelzett irányokban tényleg figyelemreméltó föllépést teljesít hazánk kereskedelme, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy legjelesb czikkeink uradalmainkból származnak.

Uradalmi gazdálkodásunk sorsa ennél fogva minden gondolkozó hazafit méltán érdekelhet, miután ezek a jelzett irányokban, hazánknek legfontosabb tényezői. Örömmel kell hát tudomásul vennünk, ha látjuk és halljuk, hogy uradalmainkban a gazdasági berendezés és haladás mindinkább megizmosodik, mert e tény egyuttal az összes hazai gazdasági állapotok javulásának biztos jele.

Uradalmaink pedig az 1848-ban beállott változás folytán, a legnagyobb mérvben voltak találva, mert hiszen ezeken, a munkaerőnek oroszlán része azelőtt a volt jobbágy erejében feküdt. El lehet tehát képzelni mérvét a csapásnak, mely őket a megváltozott helyzettel oly váratlanul érte.

Azóta persze segítettek és segíteni törekedtek magukon e birtokok úgy, a mint lehetett, és közülök számos segített is, nagy áldozatok árán és nem mindennapi erőfeszítés mellett. Vannak is uradalmaink közt egyesek, melyek gazdasági kultúra tekintetében, Európa bármelyik országában is, becsülettel állhatnának meg, és ezen uradalmakra az ország büszke lehet.

A nagyobb rész azonban kedves barátom, még messze van ezen állapottól és nem is lehet reményelni egyhamar, mert hiányzanak hozzá a szükséges eszközök, hogy elmondhassák magukról: be vagyunk rendezve teljesen.

E nagyobb részre gondolok ezuttal, midőn jelen soraimat írom. Reménylem, az illetők nem veendik rossz néven, ha nézetcímét elmondom helyzetök jobb karba való eljuttathatása iránt.

Az első, a mit ezen birtokok tulajdonosainak tenni szükséges volna, szigorú számbavétele finanziaális helyzetüknek, mely után, ha látnák, hogy erejükhöz képest a birtok még sokkal nagyobb, semhogy azzal kellő fölszerelés és berendezés tekintetében bírhatnának, ezen esetben el kellene magukat szánni birtokuk egy részének eladására vagy bérbeadására. A megmaradó másik részen berendezési és fölszerelési tervet kellene készíttetniök, hogy lássák tisztán a célt, melyhez elvégre jutniok kell. És ezen célt folytonosan szem előtt tartva lépésről-lépésre közelítenék meg azt évről-évre annyira, a mennyire lehetséges.

Azon a részen, a hol a tulajdonosok tiszték által folytatnák a gazdálkodást, hogy a tisztséget serényebb, kiadóbb s termékenyebb munkára ösztönözzék, azoknak érdekeit be kellene vonni saját érdekkörükbe mielőbb, és ezt semmivel sem érhetnék el oly biztosan,

mint a jól átgondolt procentualis rendszernek a behozatalával. Példák erre léteznek már az ország több helyein, s tudtommal a mágocsi uradalom is egyike azoknak, hol ez érdemben igen hasznos és elfogadható utmutatások lennének szerezhetőek. A tiszteknek ezen érdekebe vonása, még eddig mindenütt igen hasznosnak és sikeresnek mutatkozott, mind a termelés fokozására, mind pedig a kiadások lehető megtakarítására nézve. Házi gazdálkodást én tisztekkel másképpen igazán megfelelő eredményűnek, nem is tarthatok.

Azon uradalmi részeken ellenben, melyek hasznobéri kezelés alá mennének, az első és fő, a mire a tulajdonosnak a sulyt fektetni kellene, a leendő bérlő egyéniségének helyes megválasztása, és a mellett a hosszabb időre terjedő bérbeadás. Sajnálattal tudom, hogy hazánkban még eddig nem igen lehet válogatni bérlőkben, de azért kellő utánlátás és méltányos feltételek mellett mégsem lehetetlen czélt érni. A szükség által parancsolt és annyira elterjedt kis részletekben való bérlőket, a mennyire csak lehetséges, kerülni kell, mert ezek a föld kisebb vagy nagyobb termékenysége szerint, előbb vagy utóbb, a talajnak biztos kifosztását eredményezhetik csak. És ha már e kis bérletek helyel-közzel egyáltalában el nem kerülhetők, ott legalább előírandó helyes vetés-forgással törekedjenek az állapotot javítani.

Adjon a tulajdonos bérlőjének szabad kezelet gazdálkodásában, de az albérlőket lehetőleg akadályozza és szabályozza. Bérlője irányában főelvül és tágitás nélkül azt tartsa, hogy a tiszta ugarnak csak azon részét vethesse be a bérlő, a melyet az kellőleg megtrágyázni bir. A hova nem kerül trágya, az az ugarból maradjon tisztán. Iparkodjék továbbá a tulajdonos bérlőjét azon irányban is kényszeríteni, hogy a bérgazdaságban követendő vetés-forgás előre megállapittassék s azután fentartassék, és abban a fenforgó körülményekhez képest, bizonyos arányban mesterséges takarmánytermelés is gyakoroltassék. Ha sikerül a tulajdonosnak a jóra való bérlőt megtalálni, ezen elvek szemmel tartásával

biztosítani fogja birtokát is a kizsarolástól. Nagy cautiók vételével ne illesse a tulajdonos a bérlőt, mert ezzel utóbbinak forgó tőkéjét csonkítja, miáltal a bérlő munkálkodásának hasznosabbá tételétől fosztatik meg. A cautiót keresse egyrészt abban, hogy az évi bért félvévenként előre fizetteti, abban továbbá, hogy a bérlő fundus instructusa köttessék le e célból, s végül a bérlő egyéniségének megválasztásában nagy szigorral és óvatossággal járjon el. Legyen a tulajdonos bérkövetelésében inkább mérsékelt, mint tulzó, mert a nagy béreket megigérik ugyan néhánéha, de tartósan fizetni rendesen nem bírják.

Ha 1848 után, midőn a gazdasági catastropha beállt, birtokosaink közül számosan tiszteik javából kiválogatták volna a legjobbakat és csináltak volna azokból bérlőket, ugy ma már valószínűleg egy derék és életre való bérlő-osztály léteznék az országban. Ezt azonban ma is még lehetne tenni sok helyen s ez okon az eszmét figyelembe ajánlom.

Anglia e tekintetben ismét például szolgálhatna, hol a nagybirtokok rendesen az által lettek oly fontos tényezői a gazdasági termelésnek, hogy rajtuk, a munkafelosztás elvénél fogva, a tulajdonos rendesen csak egy-két gazdaságot tart meg magának, melyeken élvezi a szabadban létezést, többi birtokát pedig merő mérsékelt terjedelmű gazdaságokra osztva, bérlők által gyakoroltatja a gazdálkodást. Itt aztán az urnak birtoka a mellett, hogy neki kedves tartózkodási helyet nyújt, egyuttal mintagazdaságul is szolgál, miután ezen uri farmokban rendesen először szoktak behozatni és megpróbáltatni minden oly gazdasági gépek és eszközök, növények s új állatfajok, melyek haladást ígérnek, de kipróbálva még nincsenek.

Ezen eljárása és berendezkedése Angliának, teszi ott a gazdasági haladást oly gyorsá s elterjedté, és ezen körülménynek lehet főleg tulajdonítani, hogy egész Anglia azon benyomást teszi az emberre, mintha az nem is volna egyéb, mint egy nagyszerű park. Sohasem felejttem el azon benyomást, melyet, midőn évek előtt Franciaországból átkeltem Angliába, ezen gyö-

nyörű képek reám tettek. A tulságig eldarabolt és ezokon pusztának látszó francia terület egybe hasonlítva az angollal, mint ég és föld elütött egymástól.

A mióta e képeket láttam, kedves barátom, ideálom lett az angol gazdasági élet és óhajtanám, hogy egykor hazánk szép területei is, ezen formákat ölthessék magukra. Minél előbb valósulna meg e kép nálunk is, annál fejlettebb gazdasági állapotokat jelezne az.

XVII.

Kedves barátom! Eszmemenetem fonalán foglalozni akarok jelen levelemben a hazai közép birtokokkal, melyeknek sorsa, mint tudod, oly sok kívánnivalót hagy még, és melyek ezuttal azok, hol a lefolyt idő tagadhatlanul a legnagyobb változásokat hozta elő, és pedig nem javára az annyira fontos hazai közép-osztálynak.

Ezen osztály, lehet mondani, hogy 1848-tól fogva mostanig, leginkább pusztult, noha a középbirtokos hazánkban az urbéri viszony rögtöni megszüntetése által, aránylag, kevésbé volt érintve, mint voltak a nagybirtokosok. És a pusztulás náluk mégis nagyobb.

Mi fejtí meg e jelenséget? Szerintem aligha más, mint először is a nagyban felszökött munkabér, továbbá az előbbeni időkből származott terhek, a birtok mérsékelt terjedelme által kizárt, részbeni értékesíthetés, eladás vagy bérbeadás által, az aránylag gyorsan jött közadók és terhek, a számos mostoha év, s végül nem tartóztathatom magamat, hogy ki ne mondjam, a csekély credményü termeléssel szemben, az aránylag tulságos költségü életmód és háztartás Mindezek együtvéve rongálták meg s tették tönkre számos esetben, az annyira fontos középbirtoku osztályt, más szóval, az ugynevezett gentryt. Lehet-e még ezen osztályt rekonstruálni, nem tudom, ámbár ez irányban egészen reménytelen nem vagyok, noha tisztán látom, hogy magából az osztályból, az újból való karba-helyezkedés nagyon nehéz dolog lesz.

Ezen osztálynak, ha kiépülni és birtokán magát fenntartani akarja, azon irányokban, melyekben szabadon intézkedhetik, egészen új utakra kell átmenni, családi életével. Mindenekelőtt többet kell termelni és kevesebbet költeni. Azon aránytalanság, mely e tekintetben ezen osztálynál eddig létezett, tette szerintem főleg tönkre a gentryt. Pusztította továbbá azon szokás is, hogy gyermekeiből nem törekedett szerényebb sorsú szakembereket nevelni, hanem az urfiakat rendszeren a jogi pályára, a leányokat pedig, aránylag költséges módon, a szerint nevelte, hogy azokból takarékos háztartók nem igen válhattak. A nevelésnek ezen módja igen sokba került és csak ritkán hozta meg az adott képesítés után a kellő gyümölcsöt.

Megrongálta a középosztályt részben azon körülmény is érzékenyen, hogy a 48-ki idő után ezen osztály a közhivataloktól jobbra visszavonult, és ez által egy nem megvetendő kereseti forrástól esett el; mely körülmény annál érzékenyebben hatott, mint hogy a hazai középbirtokok sem voltak termékeny gazdálkodásra képesítve, hiányozván azokon, legnagyobb részben a gazdasági értelmiség, és ezzel a kellő felszerelés is.

Ha ehhez kedves barátom, hozzászámítjuk még azon kiadásokat is, melyeket előbb és később épen a közép-osztály tett korteskedési czélokra, messze erején túl, ugy e tényben ismét látunk egyet, mely ezen osztálynak anyagi elpusztulását hathatósan elősegítette.

Vegyük aztán az elsorolt momentumokhoz még azon körülményt is, mely a folytonos osztozkodásban fekszik, s könnyű lesz megértenünk azon helyzetet, melybe hazánk középbirtokosai jutottak. Az a család fő, kinek például, ezer holdas birtoka volt, ha azt természetben 5–6 gyermeke közt felosztotta, ezek már mind igen apró birtokosok lettek, oly aprók, hogy nekik már maguknak kellett volna az ekeszarvát megfogni, a mit azonban tenni nem tudtak; mert mindannyian mint urfiak neveltettek és az apai háznál megszokott igények általuk is, mindvégig kiakartak elégíttetni. Közülök csak ritkán birt valamelyik szakismerettel, s legritkábban

gazdaságiakkal, maradtak tehát mindannyian az ősi rögön, tengődni, míg lehetett, s pusztulni birtokkal együtt elháríthatlanul.

Középbirtokainknak kedves barátom, a határtalan osztozkodás képezi azon örvényét, mely őket idő folytán bizonyosan elnyeli mind. Mennyire káros legyen a folytonos kisebb és kisebb részekre való szaggatása e birtokoknak, az első tekintetre is szembe ötlük az által, hogy például az 1000 holdra szükségelt épületek ott maradnak valahol, valamelyik részen, mint elviselhetlen teher, a többin pedig mindannyian újra meg újra kell építkezni, hogy ezen új építkezések, nem tudom én hány év múlva, a bekövetkezendő további osztozkodások folytán ismét helytelen arányba jöjjenek a területtel, más szóval újra terhekké váljanak.

Es ezen kedves barátom, a mi pedig egy nagy közgazdasági érdek, mi és ki segíthetne? Semmi és senki más, mint az illető családok jobb belátása.

Ha középbirtokainkból azokat, a melyeket még éppen erőben fenn akarunk tartani a jövő számára sértetlenül, gondoskodni kell az illetőknek első sorban arról, hogy gyermekeik neveltetése körül ezentul egészen másképp intézkedjenek, mint eddig történt. Azt, a kire a birtokot hagyni akarják, neveljék a szó teljes értelmében gazdává, és ha költség hiánya miatt az ifjút gazdasági intézetbe nem hűldhetik, adják legalább gyakorlatra több évre egy jóra való gazdaságba, hol a gyakorlatnak kellő megtanulása mellett, ha az ifju szorgalmasan olvasgatja, például a Mezei Gazdaság Könyvét is, három év alatt fog birni annyi gazdasági készséggel, hogy birtokán eredménynyel megállhat. Hogy ezen ifjunak gyakorlata idején, a munkának minden ágaiban magát személyesen s tényleg beavatnia szükséges, úgy, hogy minden előforduló munkát sajátkezüleg is tüzetesen teljesíteni tudjon, az magától értetik, ha jövő rendeltetését helyesen fogja fel. E nélkül létezése a saját birtokon csak korlátolt eredményű lehetne és a javulás számára csak évek múlva állhatna be. Ha intézetbe küldheti az atya fiát, annál

jobb, de e mellett sem dispensálható a fiatal ember a feljebb jelzett komoly irányu gazdasági praxistól és a később szorgalommal folytatandó jeles gazdasági könyvek olvasása és tanulmányozásától. Ez uton lesznek középbirtokainkon, mindenütt jóra való gazdák, e nélkül ellenben soha.

A többi fiuk menjenek más foglalkozásokra át, képesíttessenek ezekre előre és telhetőleg, s legyenek iparosok, kereskedők, orvosok, mérnökök, katonák, papok, szóval mindenik az, a mire leginkább hivatást és képességet tanusít magában. A birtok természetbeni felosztása helyett pedig, elégedjenek meg mérsékelt jövedelmi részzel a birtokból, mert hiszen ezzel csak a gazda testvér vessződik és fáradozik helyettük is. Ez érdemben már az atyának kellene gyermekei közt halála előtt méltányosan intézkedni. Ilyformán a hazai középbirtokok határtalan szétdarabolása, némileg legalább, megakadályozható lenne. Hasonlag kellene elbánni azon középbirtokokkal is, a melyek szerző atyák fáradozásai és takarékosága folytán újból keletkeznek. Ha ezen tanács minél több esetben figyelemre méltattatnék, remény lehetne hozzá, hogy az annyira fontos közép-birtokok, melyek természetüknél fogva, a valódi gazdasági kulturának egy-egy egészséges tényezői, folyvást nagyobbodó számban jönnének létre, és meg vagyok róla győződve, hogy a jelenleg tapasztalható pusztulást, jólét és gyarapodás váltaná fel.

Csodáljuk minduntalan, kedves barátom, azon hatalmas termelést, melyet Amerika a mezőgazdasági téren is, folyvást nagyobb és nagyobb mérvben fejt ki, s a mely létezésének súlyát, csaknem mindenütt oly erősen érezteti már versenyével!

Mi az oka és titka e jelenségnek? Semmi más, mint az amerikai gazdának egyéni tevékenysége, leleményessége s fáradhatlansága, szóval életrevalósága. Az occánontuli pár száz holdas gazda, gazdaságának nemcsak vezetője, de első munkása is, nem pedig mint nálunk, eddig szokás mondani, tekintetes ur. Családja ha van, minél számosabb, az reá nézve annál nagyobb áldás, mert

minden egyes fölserdült s munkaképes gyermekében, munkában osztozkodó segédet bír.

Ez irányban kell nekünk kedves barátom mielőbb átalakulni. Ha megbirják tenni a kis- és középbirtokosok ezen átalakulást, úgy diszteni fognak, ellenkező esetben nem.

XVIII.

Kedves barátom! Hozzád intézett leveleimet ezuttal be akarom fejezni, nem azért, mintha mindent, a mire szándékom volt kiterjeszkedni, elmondottam volna, hanem azért, mert jelenleg sokféle teendők által elfoglaltatva, látom és érzem, hogy ahhoz, a mit megmondani kívántam, időm nincs. Majd talán máskor, nem tudom, mikor vehetem föl ismét tárgyunkra nézve az elejtett fonalat.

Ha sikerült közlött leveleim által érdeklődésedet újból felkölteni gazdasági állapotaink iránt, úgy a levelek egyik célja eléretett, s ha továbbá sikerült volna gazdaközönségünk egy részét legalább cselekvésre és kitartásra buzdítani, és gazdasági életünk fundamentális részét illetőleg hitük- s meggyőződésükben szilárdabbakká tenni, úgy a levelek második célja is némileg szintén teljesedésbe ment.

És habár a helyzet, melyet rajzoltam, gazdasági életünkre nézve tagadhatatlanul igen komoly és súlyos, én mindazonáltal nem csüggedek jobb reményeimben és erősen hiszem, hogy a nagy bajokat és akadályokat, melyek gazdasági termelésünket illetőleg oly számos irányban mutatkoznak, elvégre ernyedetlen munka, szorgalom, értelmiség s takarékoság által mégis enyhíteni, sőt tán legyőzni is fogjuk, előbb vagy utóbb, a szerint, a mint a hivatott tényezők kötelességeiket teljesítendik.

A nehéz állapotból való kibontakozásra teljesíteni

kell mindenkinek feladatát, és én első sorban a sulyt az egyéni tevékenységre, másodikban az erők szövetkezésére, s harmadikban a törvényhozási és kormányi megfelelő intézkedésekre helyezem.

Ha e hármas irányban kifejtetik a kívánt munkás-ság, úgy gazdasági állapotunk javulása gyorsabban, ha pedig nem történnek meg az érintett tényezők részéről a szükséges intézkedések, úgy csak későn vagy meg lehet épen nem jutunk el az előttünk lebegő célhoz, azaz gazdasági életünk felvirágoztatásához.

Es ez érdemben örömmel jelentem ki, hogy biztató jelek mutatkoznak szemeim előtt, mind a három irányban.

Gazdáink egyéni tevékenysége újra fokozott mértékben vett lendületet; egyesületi tevékenységünk is ugylátszik újra fölébredt és a politika többé nem azon egyetlen mozdító erő, mely kizáró hatást gyakorolna, és végül kormányunk s törvényhozási tevékenységünk is sokkal nagyobb mérvben foglalkozik már gazdasági állapotaink javításával, mint azelőtt.

Mindezek zálogai a jobb jövőnek, mely, ha ezen munkálkodás tartós marad, a mi felett most már kételkednünk nem szabad, be is fog következni bizonyosan.

Hogy gazdáink nagy mérvben felébredt érdeklődése gazdasági állapotaink sorsa iránt, ma már tény, azt félreismerhetlenül láttuk a Fehérváron volt kiállítás és tanácskozásból; látjuk a nem rég megalakult Gazda-kör tevékenységéből, s látjuk elvégre az országos gazdasági egyesületnek nagyfontosságu és szakadatlan munkálkodásából melyet tanusított a legközelebb megtartott enquete-tanácskozások által, s tanusit folyvást azóta is minden alkalommal, és most pár nap előtt a kebelében összcserglett gazdasági egyesületek szövetkezésével.

Mindezen jóra való erő kifejtés, hogyne hozná meg idővel áldásos gyümölcsöt?! Meg fogja hozni bizonyosan, csak tartsuk fel minden időre a szent tüzet, s ne engedjük azt többé elaludni.

Sorsunk azon arányban és mértékben fog folyvást

előbbre haladni, a melyben sikerül nekünk emelni és terjeszteni a gazdasági szakismereteket, és ennek segélyével jobban és jobban berendezni gazdaságainkat, azaz jobb arányba hozni rajtuk a gabona-termelést, a takarmánytermelés és állattenyésztéssel, s mindezek folytán olcsóbbá tenni minden irányban termelésünket.

Versenyképessé az annyi oldalról mutatkozó concurrentiával szemben, csak az olcsó termelés tehet bennünket, ez pedig csak teljesen felszerelt gazdálkodás mellett érhető el. Tudom, hogy e tétel igazsága felett ma még sokan kételkednek, de tudom azt is, hogy e kételynek megállható alapja nincs, és hogy az azon perczben szétoszlik, a mely bennünket igazán számító gazdákká tesz. Míg a gazdák legnagyobb része nem tudja magának megmondani, hogy neki mibe kerül például az egy mérő buza vagy akármely növényi és állati termelvényének egysége, addig azt sem tudhatja, hogy veszteség vagy nyereséggel dolgozik-e? Nem lehet tehát eléggé ajánlanunk gazdáinknak az alapos számítást. Biztosan tájékozó világot csak ez vet mindenki helyzetére.

Az olcsó termelésre való törekvésen túl mindenképen iparkodni kell az olcsó szállításra is, mert ha ezzel nem birunk, igen könnyen megesik, hogy a mit a termelésnél nyertünk, azt a drága szállítás emészti meg, és itt kedves barátom, önként elibém tolikodik a viziszállítás nagy fontossága, mi hazánkban, fájdalom, mindeddig oly csekély tényleges felkarolásra talált. Amerikának versenye főleg ezen tényezőn alapszik.

Gondoljunk tehát ezentúl mi is a vízi utakra, a csatornákra mindenütt, a hol csak lehet és gazdasági terményeink kiviteli hatalma minden lépésnyi víziutal öregbedni fog s ápoljuk különösen azon irányokat víziutak dolgában, melyek bennünket a tengerre vihetnek. Ha nyomatékkal akarunk szólani azon folyvást súlyosbító akadályok ellen, melyek újabb időben Németország részéről terményeinkre nézve mindinkább emelkednek, tegyük lehetővé a kivített víziutakon a tenger felé és a jelzett nehézségek önként le fognak lohadni.

Gazdasági prosperitásunknak egyik mellőzhetlen feltétele továbbá, hogy vizeink szabályozását se téveszszük többé szem elől, mert hiszen addig, míg a vizek hatalmunknak alá nem lesznek vetve alaposan, urai se vagyunk földünknek. A mi ez irányban eddig történt, az, fájdalom, nem örömünkre szolgál. Merő fukarkodásból tagadtuk meg eddig vizeink szabályozásától az óhajtott sikert. Fősvénykedtünk árterek kiszolgáltatásában s a kellő erejű töltések felállításában, és e félszeg eljárás, a mint ezt legpregnansabb módon a Tiszaszabályozás tanusítja, évről-évre milliókat áldoztat velünk a célnak elérése nélkül.

Gondoskodnunk kell, tisztelt barátom, arról is, hogy ha már megépítettük a sok és drága vasutakat, mehessünk is azokhoz az évek minden részében. Vanak vidékeink, hol jóra való köutak hiányában, sokszor a vasutra hónapokig sem lehet szállitmányt vinni!

Adja isten, kedves barátom, hogy jelzett fundamentális föltételei gazdasági helyzetünk javulásának, mielőbb megadathassanak, s ha ezek meglesznek, sorsunk napról-napra javulni fog.

Dr. BALLAGI GÉZA.

TARTALOM.

	Lapszám.
I. levél. 1881. január 8-án	1
II. levél. 1881. január 15-én	7
III. levél. 1881. január 22-én	12
IV. levél. 1881. január 29-én	17
V. levél. 1881. február 5-én	22
VI. levél. 1881. február 12-én	27
VII. levél. 1881. február 19-én	33
VIII. levél. 1881. február 26-án	36
IX. levél. 1881. márczius 5-én	41
X. levél. 1881. márczius 12-én	46
XI. levél. 1881. márczius 19-én	50
XII. levél. 1881. márczius 25-én	54
XIII. levél. 1881. április 2-án	59
XIV. levél. 1881. április 9-én	64
XV. levél. 1881. április 23-án	69
XVI. levél. 1881. április 30-án	73
XVII. levél. 1881. május 14-én	78

